42 Surah Shura (Shoora)

Tafsir Kashafalsrar wa uddat-ul-abrar

by

Abul Fadhl Rasheedudin Al-Meybodi

Disciple of Khwaja Abdullah Ansari

تفسير كشف الاسرار و عدة الابرار معروف بتفسير خواجه عبدالله انصاريد

تاليف رشيدالدين الميبدوي (520 هجري)

Rasheedudin Al-Meybodi (520 Hijri),

http://www.sufism.ir/books/download/farsi/meybodi/kashfol-asrar-kamel.pdf

كشف الأسرار و عدة الأبرار مشهور به تفسير خواجه عبدالله   pdf   doc

http://www.sufism.ir/MysticalBooks%2892%29.php

هو

121

كشف الأسرار و عُدَّةُ الأبرار

ابوالفضل رشيدالدين الميبدوى

مشهور به تفسير خواجه عبدالله انصارى

به كوشش: زهرا خالوئى

** **

42- سورة الشورى – مكيه

بسم الله الرحمن الرحيم

حم {1}
عسق {2}
كَذَٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ {3}
لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ {4}
تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ ۚ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي
الْأَرْضِ ۗ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ {5}
وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ {6}
وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ
فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ {7}
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ ۚ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ
وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ {8}
أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ۖ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
{9}
وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ {10}
فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ ۚ
لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ {11}
لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {12}

1 النوبة الاولى

قوله تعالى: بِسْمِ اللَّهِ بنام خداوند الرَّحْمنِ فراخ بخشايش الرَّحِيمِ مهربان حم (1) عسق (2) كَذلِكَ، اين سوره حم عسق، همچنين.، يُوحِي إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ پيغام ميدهد بتو و ايشان كه پيش از تو بودند، اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. (3) آن خداى تواناى، آن راست دانش.
لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ او راست هر چه در آسمانها و هر چه در زمينها وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (4) و اوست آن برتر بزرگوار.
تَكادُ السَّماواتُ كاميد و نزديك بود آسمانها، يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ كه از زبر

خویش درشکنند، وَ الْمَلائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ و فرشتگان می‌ستایند
خداوند خویش را وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ و آمرزش میخواهند ایشان
را که در زمین‌اند، أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ. (5) آگاه باشید که الله
اوست آن آمرزگار بخشاینده.
وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ، و ایشان که می‌خدایان گیرند فرود از او،
اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ الله کوشنده و نگه‌بان ایشانست بر ایشان، وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَكِيلٍ. (6) تو بر ایشان کارساز و گماشته و نگه‌بان نیستی.
كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ هم چنان پیغام کردیم بتو، قُرْآناً عَرَبِيًّا قرآنی تازی،
لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى تا بیم نمایی مردمان مکه را وَ مَنْ حَوْلَها و هر که گرد بر
گردان، وَ تُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ و آگاه کنی و بیم نمایی از روز فراهم آوردن
خلق، لا رَيْبَ فِيهِ، که گمان نیست در آن، فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي
السَّعِيرِ. (7) گروهی در بهشت و گروهی در آتش.
وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً واحِدَةً و اگر الله خواستی، همه خلق را يك گروه
آفریدی گردیده وَ لكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشاءُ فِي رَحْمَتِهِ لکن می‌درآرد او را که
خواهد در بخشایش خویش، وَ الظَّالِمُونَ ما لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ. (8)
و ستمکاران ناگرویدگان آنند که نیست ایشان را هیچ یاری دهی و نه هیچ
فریادرسی.
أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ فرود از او خدایان گرفتند و یاران جستند فَاللَّهُ
هُوَ الْوَلِيُّ الله اوست که یاور و فریادرس است، وَ هُوَ يُحْيِ الْمَوْتى و
اوست که زنده کند مردگان را، وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. (9) و اوست
بر همه چیز توانا.
وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ و هر چیزی که در آن مختلف شوید فَحُكْمُهُ إِلَى
اللَّهِ برگزاردن آن و بریدن آن با الله است.
ذلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي بگو آن الله است خداوند من، عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ و بر او توکل
کردم وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ. (10) و باو میگردم بدل و بکردار.
فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ کردگار آسمان و زمین جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ
أَزْواجاً شما را هم از شما جفتان آفرید، وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً، و چهارپایان
را هم از چهارپایان جفتان آفرید، يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ میآفریند شما را لَيْسَ كَمِثْلِهِ
شَيْءٌ مانند نیست او را هیچیز وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ. (11) اوست آن
شنوا و بینا.

لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ او راست كليدهاى آسمان و زمين، يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ فراخ ميگستراند روزى او را كه خواهد، وَ يَقْدِرُ و مى‌فروگيرد باندازه، إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. (12) او بهر چيزى داناست.

شريعت محمدي بعد از شريعتهاي نوح، ابراهيم، موسيٰ و عيسيٰ عليهم السلام

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ پيدا كرد و نهاد و راه ساخت شما را از دين، ما وَصَّى بِهِ نُوحاً آن چيز كه وصيت كرد اللَّه بآن نوح را وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ و آنچه پيغام داديم بتو، وَ ما وَصَّيْنا بِهِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسى و آنچه وصيت كرديم بآن، ابراهيم و موسى و عيسى را
أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ شريعت و وصيت باين بود كه اين دين را بپاى داريد، وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ و مپراكنيد جوك جوك در آن، كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ گران آمد بر انباز گيران با من، ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ آنچه مى‌بآن خوانى ايشان را، اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ اللَّه ميگزيند بخود، او را كه خواهد وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ. (13) و راه مينمايد بخود او را كه مى‌باو گرايد.
وَ ما تَفَرَّقُوا و دو گروه نشدند إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ مگر پس آنكه بايشان آمد آگاهى و دانش بَغْياً بَيْنَهُمْ از افزون جويى و بدنيتى ميان ايشان، وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى و گرنه آيد سخنى از خداوند تو پيش شد از كرد ايشان تا هنگامى نام زد كرده، لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ داورى بريدند ميان ايشان در وقت، وَ إِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتابَ و اينان كه كتاب قرآن دادند ايشان را مِنْ بَعْدِهِمْ از پس، لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ. (14) در گمانى‌اند از اين پيغام دل را سوزنده.
فَلِذلِكَ فَادْعُ با آن دين و آن شرع ميخوان، وَ اسْتَقِمْ كَما أُمِرْتَ و بر ايستاده‌دار بان چنانك فرمودند ترا، وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ و بر بى‌راستيهاى ايشان مرو، وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتابٍ و گوى بگرويم بهر نامه‌اى كه اللَّه فرستاد، وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ و فرمودند مرا تا داد كنم و راست روم ميان شما، اللَّهُ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ اللَّه خداوند ماست و خداوند شما، لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ دين و كرد ما ما را، و دين و كرد شما شما را، لا

حُجَّةَ بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ ميان ما و ميان شما پيگار نيست، اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنا الله با هم آرد ما را وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ. (15) و بازگشت با اوست.
وَ الَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ و ايشان كه مى‌حجت جويند و آرند در الله مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ پس آنكه پاسخ كردند او را و بگرويدند باو حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ حجت ايشان ناچيزست و نابرجاى بنزديك خداوند ايشان، وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ و خشم الله بر ايشان، وَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ. (16) و ايشانراست عذابى سخت.
اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ خداى اوست كه نامه فرو فرستاد براستى وَ الْمِيزانَ و ترازو وَ ما يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ. (17) دانا كرد ترا و چه دانى كه رستاخيز نزديك است.
يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها ايشان بآن ميشتاوند كه نگرويده‌اند بآن، وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها و ايشان كه گرويده‌اند ترسانند از آن، وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ و ميدانند كه آن بودنى است، ألا آگاه بيد و بدانيد إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ ايشان كه در كار رستاخيز در گمان ميباشند، لَفِي ضَلالٍ بَعِيدٍ. (18) ايشان در گمراهى‌اند دور.

النوبة الثانية

اين سوره «حم، عسق» سورة «الشورى» خوانند، و در مكيات شمرند.
ابن عباس گفت: جمله بمكه فرود آمد مگر چهار آيت: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً تا آخر چهار آيت. و جمله سوره پنجاه و سه آيت است و هشتصد و شصت و شش كلمه و سه هزار و پانصد و هشتاد و هشت حرف. و در اين سوره هفت آيت منسوخ است: الاولى قوله تعالى: وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ نسخ ذلك بقوله: وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا.
الثانية. قوله: وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ نسختها آية السيف.
الثالثة قوله: لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ لا حُجَّةَ بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ نسخت بقوله: قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ.
الرابعة قوله: وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها نسخت بقوله: مَنْ كانَ يُرِيدُ الْعاجِلَةَ عَجَّلْنا لَهُ فِيها ما نَشاءُ لِمَنْ نُرِيدُ.
الخامسة قوله: وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ والّتى تليها نسخت بقوله: وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ إِنَّ ذلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ.

السادسه قوله: فَإِنْ أَعْرَضُوا فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلاغُ نسختها آية السيف.
السابعه قوله: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى اختلف فى تأويلها و اكثر المفسرين على انها نسخت بقوله: قُلْ ما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ.
و من فضائل هذه السوره: ما روى ابىّ ابن كعب قال رسول اللَّه ص: من قرأ سوره حم عسق كان ممن تصلى عليه الملائكة و يستغفرون له و يسترحمون له.
قوله: حم، عسق. حسين فضل را پرسيدند، چونست كه حروف تهجى در اوائل سور همه متصل نوشتند چون: المص، المر، كهيعص و حم عسق منقطع نوشتند، حم از عسق باز بريده؟ جواب داد: كه حم مستقل است بنفس خويش كالحواميم قبله و بعده.
و مفسران اين را دو آيت شمرند: حم يك آيت و عسق يك آيت، حم مبتدا و عسق خبره. و آن ديگر حروف تهجى در اوائل سور همه يك آيت شمرند.
و نيز اهل تأويل را اجماع است كه كهيعص و اخوات آن از حروف تهجى است، و در حم خلاف است: قومى آن را از حيز حروف بيرون كردند و به حيز افعال بردند، گفتند معنى آنست كه حم اى قضى ما هو كائن، اما در تفسير اين حروف مفسران دراز گفته‌اند، صحيح و سقيم، و ما لختى از آن كه بحق نزديك تر است بگوئيم.
ابن عباس بجواب نافع بن الازرق كه از وى تفسير اين حروف پرسيد گفت: حا، حلم خداوند است جل جلاله، ميم مجد او، عين علم او، سين سناء او، قاف، قدرت او.
محمد بن كعب گفت: قسم است كه رب العالمين ياد كرده، يعنى «اقسم اللَّه بحلمه و مجده و سنائه و علمه و قدرته» انه كذلك يوحى اليك و الى الذين من قبلك» اى كما اوحينا الى سائر الانبياء من قبلك كذلك نوحى اليك.
و قيل اقسم اللَّه بهذه الحروف ان لا يعذب من عاد اليه به لا اله الا اللَّه مخلصا من قبله. و گفته‌اند آن روز كه اين آيت فرود آمد رسول خدا (ص) متغير گشت. گفتند يا رسول اللَّه چه رسيد ترا كه چنين متغير گشتى؟ گفت مرا خبر دادند كه در اين امت من فتنه‌ها خواهد بود پيوسته

تا بوقت نزول عیسی و خروج دجال.
از اینجا گفت شهر بن خوشب و عطاء بن ابی رياح در تفسیر حم عسق: حا، حرب يعزّ فيها الذليل و يذلّ فيها العزيز فی قريش، ثم تفضی الی العرب ثم الی العجم، ثم تمتد الی خروج الدجال.
ميم، ملك يتحول من قوم الی قوم. عين عدو لقريش يقصدهم.
سين سبیّ يكون فيهم. قاف، قدرة اللَّه النافذة فی خلقه.
و قيل معنی حم عسق ای قضی عذاب سيكون واقعا.
قوله تعالی: كَذلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ قال ابن عباس: ليس من نبیّ صاحب كتاب الا و قد اوحی اليه حم عسق، فلذلك قال كذلك يوحی اليك و الی الذين من قبلك. قال مقاتل: نزل حكمها علی الانبياء. و قيل حروف المعجم، يوحی اليك و الی الانبياء من قبلك. قرأ ابن كثير: يوحی، بفتح الحاء و حجته قوله: و لقد اوحی اليك و الی الذين من قبلك. و علی هذه القراءة قوله اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ تبيين للفاعل، كانّه قيل من يوحی؟ فقيل اللَّه العزيز الحكيم. و قيل تم الكلام عند و له وَ إِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ، ثم تبتدی فيقول، اللَّه العزيز الحكيم.
قوله تعالی: لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ، ميگويد چنين پيغام ميدهند بتو و بايشان كه پيش از تو بودند، اينجا سخن تمام شد، آن گه گويی اللَّه آن توانای دانا است كه او راست هر چه در آسمانها و در زمينها همه فلك و ملك اوست، وَ هُوَ الْعَلِيُّ ای الرفيع فوق خلقه الْعَظِيمُ. فلا اكبر منه.
قوله تعالی: تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ ای يتشققن مِنْ فَوْقِهِنَّ يعنی ممن فوقهن، ای من عظمة اللَّه و جلاله فوقهن، آسمانها نزديك بود كه همه در هم شكند از عظمت و جلال اللَّه كه بالای آسمانهاست.
و قيل: تكاد السماوات كل واحدة منهن تنفطر فوق التي تليها من قول المشركين اتخذ اللَّه ولدا نظيره ، قوله تَكادُ السَّماواتُ يَتَفَطَّرْنَ منه و تنشق الارض و تخر الجبال. هذا، ان ادعوا للرحمن ولدا. و قيل معناه قربت الساعة و انفطار السماوات. و قوله: وَ الْمَلائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ، ای باذنه، و قيل بشكره.
و يَسْتَغْفِرُونَ لمن فی الارض من المؤمنين، كقوله: وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا، و قال فی الكفار: و أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ و استغفار

الملائكة للمؤمنين شفاعتهم لهم، و قيل يسئلون لهم الرزق. أَلا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ هذا بشارة باجابته للمستغفرين، قال بعضهم هيب فى الابتداء ثم بشر و الطف فى الانتهاء.
وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ اى اعوانا و انصارا، اشركوهم معه فى العبادة اللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ حافظ لاعمالهم، فيجازيهم عليها، وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ اى انما انت يا محمد رسول عليك البلاغ، و ليس عليك حملهم على الايمان. و قيل لم توكل عليهم حتى تؤخذ بهم.
وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ قُرْآناً عَرَبِيًّا اى كما اوحينا الى الانبياء قبلك كتبا بلغات اممهم، اوحينا اليك قرآنا عربيا، بلغة قومك ليفهموا ما فيه.
لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرى وَ مَنْ حَوْلَها، يعنى لتنذر اهل مكّة، و لتنذر من حولها، يعنى قرى الارض كلها، و سميت مكة ام القرى، لانها اشرف البلاد لكون الحرم و بيت اللَّه العتيق فيها، و لان الارض دحيت من تحتها، فمحل القرى منها محل البنات من الامهات. وَ تُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ اى تنذر الناس بيوم القيمة فيكون مفعولا به لا ظرفا، و يوم الجمع يوم القيمة يجمع اللَّه الاولين و الآخرين و اهل السماوات و اهل الارض، لا رَيْبَ فِيهِ اى لا شك فى الجمع انه كائن.
ثم بعد الجمع يتفرقون: فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ كقوله: يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ يعنى اصحاب اليمين و اصحاب الشمال و هو قوله: يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتاتاً.
قال ابن السماك: «ان خوف المنصرف للفريقين قطع نياط قلوب العارفين.
روى عن عبد اللَّه بن عمرو بن العاص، قال: «خرج علينا رسول اللَّه (ص) و فى يديه كتابان. و فى رواية خرج رسول اللَّه (ص) ذات يوم قابضا على كفيه و معه كتابان فقال: أ تدرون ما هذان الكتابان؟ قلنا، لا، يا رسول اللَّه. فقال للذى فى يده اليمنى هذا كتاب من رب العالمين، باسماء اهل الجنة و اسماء آبائهم و عشائرهم وعدتهم قبل ان يستقروا نطفا فى الاصلاب.
و قيل ان يستقروا نطفا فى الارحام، اذ هم فى الطينة منجدلون، فليس بزائد فيهم و لا بناقص منهم اجمال، منّ اللَّه عليهم الى يوم القيمة.
فقال عبد اللَّه بن عمرو ففيم العمل اذا؟ فقال اعملوا و سدّدوا و قاربوا فان صاحب الجنة يختم له بعمل اهل الجنة و ان عمل ایّ عمل. و ان صاحب

النار يختم له بعمل اهل النار و ان عمل اى عمل. ثم قال: فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ عدل من الله عز و جل.
وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً واحِدَةً. قال ابن عباس: اى على دين واحد.
و قال مقاتل: على ملة الاسلام كقوله: وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدى، و قوله وَ لَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ، وَ لكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشاءُ فِي رَحْمَتِهِ اى فى دينه الاسلام. وَ الظَّالِمُونَ اى الكافرون، ما لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ يدفع عنهم العذاب، وَ لا نَصِيرٍ يمنعهم من النار.
أَمِ اتَّخَذُوا يعنى بل اتخذوا، مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ اصناما يعبدونها فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ، قال ابن عباس: وليك يا محمد (ص) و ولّى من اتبعك و هو الذى ينفع ولايته يونس لا الصنم. وَ هُوَ يُحْيِ الْمَوْتى وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. ليس فى السماء و الارض معبود تحيى الموتى غيره. و هو قول ابراهيم رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ.
و لما نزل العذاب بقوم يونس لجائوا الى عالم فيهم كان عنده من العلم شىء و كان يونس ذهب مغاضبا، فقال لهم قولوا يا حىّ حين لا حىّ، يا حى يحيى الموتى، يا حىّ لا اله الا انت، فقالوا ما، فكشف عنهم العذاب.
وَ مَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ من امور الدين و الدنيا، فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ اى فعلمه عند الله.
و قيل معناه كلوا علمه الى كتاب الله و سنة الرسول كقوله:، فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ و قيل: فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ و قد بين ذلك فى القرآن اما ظاهرا منصوصا و اما مضمنا فيه تضمينا قريب المآخذ، او تضمينا بعيد المآخذ. قال مقاتل: ان اهل مكة كفر بعضهم بالقرآن و آمن بعضهم به فاخبر ان حكمهم الى الله يحكم يوم القيمة للمحق الى المبطل، فيصير المحق الى النعيم و المبطل الى الجحيم.
و قيل يحكم فى الدنيا باظهار المؤمنين عليهم و قتلهم و اسرهم. ذلِكُمُ اللَّهُ الذى يحكم بين المختلفين هو رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ فى جميع امورى وَ إِلَيْهِ أُنِيبُ فيما ينوبنى.
قوله تعالى: فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ، جَعَلَ لَكُمْ اى خلق لكم مِنْ أَنْفُسِكُمْ يعنى من جنسكم أَزْواجاً حلائل، وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً اى اصناما، ذكورا و اناثا لترتفقوا بها. و قيل انما قال من انفسكم لان حواء خلقت من ضلع آدم.
قال مجاهد: نسلا بعد نسل من الناس، و الانعام يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ اى يخلقكم فى

البطن و فى الرحم، و قيل فى، هاهنا بمعنى الباء، تأويله: يخلقكم و يكثركم بالتزويج.
لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ هذا رد على الذين اتخذوا من دونه اولياء و منسوق على قوله يُحْيِ الْمَوْتى. و الكاف زائده دخلت للتأكيد، و المعنى: ليس مثله شيء، و قيل مثل زائدة دخلت لتوكيد الكلام و تقديره: ليس كهو شيء، كقوله: فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ ما آمَنْتُمْ بِهِ. و فى حرف ابن مسعود فان آمنوا بما آمنتم به .
ثم قال: وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ لئلا يتوهم انه لا صفات له كما لا مثل له، فقد تضمنت الاية اثبات الصفة و نفى التشبيه، و التوحيد كلمة بين هذين الحرفين: اثبات صفة من غير تشبيه و نفى تشبيه من غير تعطيل، فمن نزل عن الاثبات و ارعى اتقاء التشبيه وقع فى التعطيل، و من ارتقى عن الظاهر و اتّقى اتّقاء التعطيل حصل على التشبيه و اخطأ وجه الدليل و على اللَّه قصد السبيل.
لَهُ مَقالِيدُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ، اى مفاتيح السماوات و الارض و من ملك المفتاح ملك الخزانة،
و قال الكلبى: فى السماء خزانة المطر، و فى الارض خزانة النبات، و قيل خزانة السماوات الغيوب و خزانة الارض الآيات. يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ وَ يَقْدِرُ، لان مفتاح الرزق بيده، إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ، من مصالح العباد، عَلِيمٌ فيعطيهم بقدر مصالحهم

شريعت محمدي وارث شرعها سابق

قوله: شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ الشرعة السنّة و الشرع المصدر و الشريعة السبيل المسنونة السوية، و القوم شرع فى الامر و الشارع الطريق الذى لا يملكه مالك، و يكون الخلق فيه شرعا واحدا، شَرَعَ لَكُمْ، اى: بيّن لكم و تبين لكم و اختار لكم من الاديان دينا، ما وَصَّى بِهِ نُوحاً اى: الذى امر به نوحا و قدم نوحا لانه اول من اوحى اليه الحلال و الحرام، و اول من اوحى اليه تحريم الامهات و الاخوات و البنات، وَ الَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ وَ ما وَصَّيْنا بِهِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى وَ عِيسى، اى شرع ذلك كلّه، قال مجاهد: لم يبعث اللَّه نبيا، الّا وصاه باقامة الصلاة و ايتاء الزكاة و الاقرار للَّه

بالطاعة، فذلك دينه الذى شرع لهم
و قال: هو التوحيد و البراءة من الشرك و قيل هو قوله: أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَ لا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ بعث الانبياء كلهم باقامة الدين و الالفة و الجماعة و ترك الفرقة و المخالفة.
قال على (ع): لا تتفرقوا فالجماعة رحمة و الفرقة عذاب، كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ ما تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ، من التوحيد و خبر البعث و قيل ما خصصت به من النبوة و الرسالة، اى: ثقل عليهم ذلك،
ثم قال: اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشاءُ اى يصطفى لنبوته و رسالته من يشاء من عباده و قيل يصطفى لدينه، مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ. اى : يرجع الى طاعته.
وَ ما تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ، العلم هاهنا القرآن و هؤلاء المتفرقون هم اهل الكتاب تفرّقوا على رسول اللَّه (ص) فآمن به بعضهم و كفر به بعضهم، و قد كانوا قبل مبعثه مجتمعين على الايمان به، فلما بعث تفرقوا عليه من بعد ما جاءهم القرآن.
بَغْياً بَيْنَهُمْ، اى : حسدا و عداوة و البغى الحسد المطاع، و قيل المتفرقون اهل الاديان المختلفة، و العلم هو العلم باقامة الدين و ترك التفرق فيه و قيل جاءهم اسباب العلم فلم ينظروا فيها لانه ختم الاية بقوله:
وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ، و الشك و العلم لا يجتمعان، بَغْياً بَيْنَهُمْ، يعنى لابتغاء الدنيا و طلب ملكها.
وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ، فى تأخير العذاب عنهم، إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى، و هو يوم القيمة، و الكلمة السابقة، قوله: بل الساعة موعدهم، لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ، اى : لعوجلوا بالعذاب فى الدنيا، وَ إِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتابَ يعنى اليهود و النصارى مِنْ بَعْدِهِمْ، اى : من بعد انبيائهم مثل اليهود من بعد موسى و النصارى من بعد عيسى، لَفِي شَكٍّ مِنْهُ، اى : من كتابك الذى هو القرآن، مُرِيبٍ اى : شك مع تهمة. و قيل لهم العرب، أُورِثُوا الْكِتابَ، بعد اليهود و النصارى فشكوا فيه. فَلِذلِكَ فَادْعُ، اى : فالى ذلك فادع كقوله: أَوْحى لَها، اى : اوحى اليها و «ذلك»، اشارة الى ما وصّى به الانبياء من التوحيد و اقامة الدين، وَ اسْتَقِمْ كَما أُمِرْتَ، اى: اثبت على الذى امرت به من تبليغ الرسالة، و قيل استقم على طاعة اللَّه كما امرت فى القران، وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ، و ذلك حين ارادوا منه المداهنه كقوله: وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ، فنهاه اللَّه عن ذلك.

و قیل نزلت فی الولید بن المغیرة و شیبة بن ربیعة حین وعده الولید ان یعطیه نصف ماله و وعده شیبة ان یزوجه ابنته ان رجع عن دعوته و دینه الی دین قریش، وَ قُلْ آمَنْتُ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتابٍ، ای: آمنت بکتب الله کلها، وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ، ای: اسوی بینکم فی التبلیغ.
قال قتادة: أمر أن یعدل، فعدل حتی مات و قیل معناه، امرت ان اسوی بینی و بینکم فاعمل بما آمرکم به و انتهی عما انهیکم عنه،
روی انّ داود علیه السلام قال: ثلاث من کنّ فیه فهو الفائز:

- القصد فی الغنی،
- و الفقر و العدل فی الرضا و الغضب،
- و الخشیة فی السرّ و العلانیة،

و ثلث من کنّ فیه اهلکته:

- شحّ مطاع،
- و هوی متبع،
- و اعجاب المرء بنفسه.

و اربع من اعطیهنّ فقد اعطی خیر الدنیا و الآخرة:

- لسان ذاکر و قلب شاکر و بدن صابر و زوجة مؤمنة.

اللَّهُ رَبُّنا وَ رَبُّكُمْ لَنا أَعْمالُنا وَ لَكُمْ أَعْمالُكُمْ، یعنی إلهنا واحد و ان اختلفت اعمالنا فکل یجازی بعمله و لا یؤاخذ بعمل غیره،
لا حُجَّةَ بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ، ابن عباس گفت حجت اینجا بمعنی خصومت است، فالحجة بمعنی الحجاج کالخصومة بمعنی الخصام، میگوید: خصومت میان ما و شما بقتال نیست که مرا بدعوت، فرموده‌اند و بقتال نفرموده‌اند، پس چون او را بقتال فرمودند، این آیت منسوخ گشت. مجاهد گفت: حجت اینجا برهانست و بینت، و آیه محکم است، و منسوخ نه، ای: ظهر الحق و وضحت الدلایل و قامت الحجج فلا نحتاج الی حجة نقیمها، اما الاسلام و اما السیف. میگوید: پس از آنکه حق روشن گشت، بدلایل و حجت ما را حاجت نیست بدیگر حجت آوردن و دلائل نمودن، اکنون از شما اسلام پذیریم یا شمشیر؟ و گفته‌اند تأویل این سخن آنست که: لا تستوی الحجة بیننا و بینکم، حجتنا بالغة و حجتکم داحضة، حجّت ما و حجت شما در دین یکسان نیست،

حجت ما تمام است و روشن، رسیده بهر جای و بهر کس و حجت شما باطل و تباه، اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنا، فى القيامة للخصومة، وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ و المعاد لفصل القضاء.

وَ الَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ، ای يخاصمون فى دين الله نبيه. قال قتاده: هم اليهود، قالوا كتابنا قبل كتابكم و نبينا قبل نبيكم، فنحن خير منكم. مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ ای: من بعد ما استجاب له العرب و دخلوا فى دينه لظهور معجزاته.

و قيل من بعد ما استجاب له اهل الكتاب و اقرّوا بنبوته لوجودهم نعته فى كتبهم و استفتحوا به. بیشترین مفسران میگویند که این آیت در شأن جهودان فرو آمد، که با مصطفی و با مؤمنان خصومت میکردند در کار دین و حجت میآوردند که کتاب ما بیش از کتاب شماست و پیغامبر ما پیش از پیغامبر شما آمد، ما بحق سزاتریم از شما، و دین ما به است از دین شما، رب العالمین فرمود: این خصومت بعد از آن کردند که بنبوت وی اقرار داده بودند و بنعت و صفت وی که در توراة یافتند ایمان آورده و در وقایع بوی نصرت خواسته.

معنی دیگر: این خصومت که جهودان کردند با رسول، بعد از آن کردند که عرب او را منقاد شدند و دعوت وی اجابت کردند و بدین وی درآمدند، بآن معجزات ظاهر که از وی دیدند و حق بشناختند. قومی گفتند این مخاصمت قریش است و مشرکان با رسول خدا (ص) با مؤمنان در کار توحید، مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ ای: من بعد ما استجاب الله محمدا باظهار المعجزة الدالة على نبوته، میگوید پس از آنکه رب العالمین، محمد را اجابت کرد بهر چه خواست از اظهار معجزات، و دلائل و آیات نمود بر صدق نبوت وی ایشان خصومت میکنند و حجّت آرند،

حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ، آن حجت ایشان تباه است و باطل، ناچیز و نابرجای، و قيل هؤلاء المحاجّون هم المتكلمون فى الله عزّ و جل بغير الكتاب و السّنة، مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ، ای: من بعد ما استجاب المؤمنون لربّهم و آمنوا، باین قول، محاجّت در الله، مخاصمت مبتدعان است با اهل سنت و افتحام متکلفان و خوض معترضان و تأویل جهمیان و ساخته فلسفیان که برأی و عقل خود در الله سخن گفتند، و صواب دید رأی و خرد خویش در این باب قانون ساختند، و معقول، فراپیش کتاب منزل و سنت

مسند داشتند، پس از آن که مؤمنان و مخلصان فرموده اللَّه را اجابت کردند و از کتاب و سنت درنگذشتند، صواب دید رأی و عقل خود معزول کردند، و باذعان گردن نهادند و بسمع قبول کردند و راه تسلیم سپردند.
آن گه فرمود: حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ. حجت ایشان تباه است و بر ایشان خشم و عذاب اللَّه است، رای فرعون رأی ایشان که گفت: ما أُرِيكُمْ إِلَّا ما أَرى‏، و ابلیس پیشوای ایشان، و دوزخ سرای ایشان است.
اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزانَ، ای: انّ الذی ادعوکم الی عبادته، هو اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ ای بالحقیقة و المیزان، یعنی العدل، و سمّی العدل میزانا لانّ المیزان آلة الانصاف و التسویه.
و قیل معنی انزال المیزان الهامه الخلق، العمل به و امره بالعدل و الانصاف، کقوله: قَدْ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمْ لِباساً.
و قیل: الهم اتخاذ المیزان، و قال علقمة المیزان محمد (ص) یقضی بینهم بالکتاب وَ ما يُدْرِيكَ یا محمد لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ. و لم یقل قریبة لانّ تأنیثها غیر حقیقی و مجازه الوقت. و قیل معناه: اتیانها قریب و هذه الآیة تدل علی البعث و علی الاستعداد للقیامة.
يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها، و هم الذین کانوا یقولون: مَتى‏ هذَا الْوَعْدُ، عَجِّلْ لَنا قِطَّنا، ائْتِنا بِما تَعِدُنا، قال مقاتل: ذکر النبی الساعة و عنده قوم من المشرکین، فقالوا تکذیبا و استهزاء: متی تکون الساعة؟ فانزل اللَّه تعالی هذه الآیة، قوله: يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِها، یعنی ظنا منهم انها غیر آتیة، و قیل طمعا منهم انها غیر آتیة و قیل طمعا منهم فی ان یذکر النبی لها وقتا معینا، ثم یمضی الوقت فلا یقع فیصیر حجة لهم علیه.
وَ الَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْها لانهم ایقنوا انها واقعة لا محالة، مُشْفِقُونَ مِنْها، ان تقوم فتحول بینهم و بین التوبة، وَ يَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ، الکائن لا محالة. و یعلمون انهم محاسبون علی اعمالهم.
أَلا إِنَّ الَّذِينَ يُمارُونَ فِي السَّاعَةِ، ای یجادلون فیها لیشککوا المؤمنین، و قیل الذین یدخلهم الشك فیجحدون کونها، لَفِي ضَلالٍ بَعِيدٍ. لانهم لو فکّروا لعلموا انّ الذین انشأهم و خلقهم اول مرّة قادر علی ان یبعثهم.

النوبة الثالثة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ بسم اللَّه كلمة بها من تحقق بها، خلع على نفسه رداء الافضال و البس قلبه جلال الاقبال، و افرد روحه بروح لطف الجمال، و استخلص سره بوصف كشف الجلال.
نام خداوندی كه ذكر او آرايش گفتار است و مهر او روشنايى اسرار، ديدار او نزهت ابصار است و رضاء او در دار القرار خلعت ابرار.
روى گفتار روشن نشود تا نگويى توحيد او، دل معنى شاد نگردد تا نجويى رضاء او، جان عقل ننازد تا نبويى گل شكر او. خداى كه از ادراك عقول منزه است جلال او، از احاطت اوهام، مقدس است جمال او. آب و خاك چه داند قدر عزت صمديت او؟ عقل و خرد چون رسد بكنه جلال بر كمال او؟
آدمى و پرى كى دريابد نعوت احديت و صفات سرمديت او.؟
عرش عظيم ذره‌اى در جنب قدرت او، وجود كل عالم قطره‌اى از بحر وجود او، جز دل سوختگان شكار نكند كمند جذب او، جز سينه آشنايان فكار نكند تير بلاء او.
قال النبى (ص) عليه و آله و سلم: ان اللَّه عز و جل ادخر البلاء لاوليائه كما ادخر الشهادة لاحبائه
قوله: حم عسق قيل الاشارة من هذه الحروف الى علوّ شأن محمد.
فالحاء حوضه المورود، و الميم ملكه الممدود، و العين عزه الموجود، و السين سنائه المشهود، و القاف قيامه فى المقام المحمود، و قربه فى الكرامة من المعبود.
هر حرفى از اين حروف اشارت بعلو مرتبت و كمال كرامت مصطفى است صلوات اللَّه و سلامه عليه، كه در خزائن غيب اوست كه جواهر دولت دارد، و در دست روزگار اوست كه حقوق جلالت دارد، پس از پانصد و اند سال تباشير صبح روز دولت شريعت او تابنده، و شمع شمايل شرف سنت او فروزنده.
آسايش خلق از اقوال و اخبار او، آرايش دهر از شمايل شرف سنت و احوال و آثار او، ماه در عزت نقاب او، فلك در حسرت حجاب او.
كمالش: نشان لطف رحمن، جمالش: ترجمان فضل يزدان، كمالش: آشوب دل مشتاقان، جمالش: عذر گناه عاشقان.
حاء اشارت است بحوض مورود او.

قال النبی (ص) «حوضی ما بین عدن الی عمان، شرابه اشد بیاضا من اللین و احلی من العسل، من شرب منه شربة لم یظمأ بعدها ابدا و اول من یرده صعالیك المهاجرین.
میم اشارت است بملك ممدود او: زویت لی الارض فاریت مشارقها و مغاربها و سیبلغ ملك امتی ما روی لی منها. عین، اشارت است بعزّ موجود او: وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ. سین، اشارت است بسناء مشهود او: وَ شاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ، الشاهد الانبیاء و المشهود محمد. قاف اشارت است فراقیام او بر مقام محمود: عَسی أَنْ یَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً، و قرب او بدرگاه خداوند معبود: دَنا فَتَدَلَّی، فَكانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی،، وَ كَذلِكَ أَوْحَیْنا إِلَیْكَ قُرْآناً عَرَبِیًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُری وَ مَنْ حَوْلَها. ای محمد (ص) این قرآن که ما بتو دادیم منشور نبوت تو است، حجت رسالت تو، معجز دعوت تو، حبل اللّه المتین و نوره المبین و صراطه المستقیم، آن را بتو وحی کردیم تا تو بر عالمیان خوانی و ایشان را از قهر و سیاست ما آگاه کنی و از روز رستاخیز بترسانی. آن روز که: یجمع بین المرء و عمله و بین الجسد و روحه. آن روز که هر روحی با جسد خود شود و هر کسی بجزاء عمل خود رسد، نیکو کردار جزاء نیکو بیند و در نعیم بهشت نازد بشادی و آزادی. و بد کردار جزاء بد بیند و در آتش دوزخ سوزد بزاری و خواری. اینست که رب العالمین فرمود: فَرِیقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِیقٌ فِي السَّعِیرِ. کما انهم الیوم فریقان: فریق فی راحة الطاعات و حلاوة العبادات و فریق فی ظلمات الشرك و عقوبات الجحد، غدا فریق هم اهل اللقاء و فریق هم اهل الشقاء و البلاء.
قوله تعالی: فاطِرُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً وَ مِنَ الْأَنْعامِ أَزْواجاً یَذْرَؤُكُمْ فِیهِ.، آفریدگار هفت آسمان و هفت زمین خداست و در آفرینش یگانه و یکتاست، نیستها را هست کننده، و زنبود، بود آرنده، و بهیچ هست نماننده. نه در قدرت او فتور، نه در قوت او قصور، قدر او از دریافت دور نه، فعلش بآلت نه، صنعش بعلت نه، کردش بحیلت نه، عرش عظیم بیافرید و تاج فرق کون گردانید، ذره حقیر بیافرید و از دیدهها بپوشید.
از روی قدرت، عرش چون ذرهای و از روی حکمت، ذره چون عرشی.
اگر بعالم قدرت نظر کنی، عرش ترا ذره نماید و اگر بعالم حکمت نظر

کنی ذره ترا عرش آید.
از آنجا که قیاس عالم اساس بی‌نیازی است و جلال عزت الهی را وجود خلیقت بحقیقت نمی‌باید، و کون ایشان زحمتی مینماید، لکن خود فرموده جل جلاله: خلقناکم لتربحوا علینا لا لنربح علیکم، شما را که آفریدم نه بدان آفریدم تا بر شما سود جویم، یا جلال عزت ما را از وجود شما پیوندی میباید.

و لوجهها من وجهها قمر   و لعینها من عینها کحل

لکن بدان آفریدم تا شما بر ما سود جویید و حظ خود از فضل ما بردارید.
صفت فضل برخاست بطلب مطیعان، صفت قهر برخاست بطلب عاصیان، صفت جلال و جمال برخاست بطلب عاشقان.
او جل جلاله قهری و لطفی داشت بر کمال، جلالی و جمالی داشت بی‌زوال.
خواست که این گنجها نثار کند، یکی را در باغ فضل تاج لطف بر سر نهد، یکی را در زندان عدل داغ قهر بر جگر نهد، یکی را در نار جلال بگدازد، یکی را در نور جمال بنوازد، شمعی از دعوت برافروخت که: وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلى دارِ السَّلامِ، هزاران هزار بیچاره غمخواره خود را بر این شمع زدند و سوختند و ذره‌ای در این شمع نه نقصان پیدا آمد نه زیادت.

غم خواره آنم که غم من نخورد   فرمان بر آنم که دل من ببرد
من جور و جفای او بصد جان بخرم   او مهر و وفای من بیك جو نخرد

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ اللّٰه خداوندیست که هیچ چیز و هیچ کس او را ماننده نیست. و او را همتا و هم صفت و هم سر نیست، در اوصاف و در نعوت، در قدرت و در علم، در رد و در قبول، در نشان و در برهان، چنو کس نیست، هر که عقیده جان او این نیست، او را در دین بوی نیست.
این آیه بی راهی دو گروه بر آن دو گروه درست کرد: گروهی که گفتند صفت نیست و گروهی که گفتند مانندگی هست، بی‌صفتی نیستی است، و

اللَّه هست است. و مانندگی از انبازیست و اللَّه تعالی از انباز و انبازی پاك است. او كه مانندگی روا دارد، از حظیره اسلام بیرونست. و او كه نفی صفت كند، زنديق است.
حق جل جلاله فرمود: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ و لم يقل ليس هناك شيء، نفرمود آنجا هيچ چيز نيست، كه آنجا صفت هست، اما چون صفت وی صفت نيست سميع است، چنو سميع هيچ نيست. بصير است، چنو بصير هيچ نيست. همانست كه جای ديگر فرمود: أَ فَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يَخْلُقُ اللَّه را صفت بسزای ويست، خلق از آن دور، و مخلوق را صفت بسزای ويست و خالق از آن پاك. مخلوق موجود است بايجاد اللَّه و اللَّه موجود است بقيام خويش باز ليت و هستی و بقاء خويش. مخلوق، زنده بنفس و غذا باندازه و هنگام، و اللَّه زنده بحياة خويش و بقاء خويش باوّليت و آخريت خويش، بی‌كی و بی‌چند و بی‌چون. مخلوق، صانع است، بحيلت و آلت و كوشش و اندازه. و اللَّه صانع است، بقدرت و حكمت، بی‌آلت و بی‌حيلت و بی‌علت. هر چه خواهد چنانك خواهد هر گه كه خواهد، جلّ جلاله و تقدّست اسمائه و عزت صمديته و حقت كلمته حقا.

2 النوبة الاولى
قوله تعالى: اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبادِهِ، اللَّه باريك دانست ببندگان خويش. يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ روزی ميدهد او را كه خواهد،، وَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (19) و اوست با نيروی بی‌همتا.
مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ، هر كه برّ آن جهان ميخواهد و پاداش آن را، نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ما خود برّ آن جهان فرا فزائيم، وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا، و هر كه بر اين جهان را كشت كند و پاداش اين جهان را كوشد، نُؤْتِهِ مِنْها بدهيم او را از آن چيز، وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (20). و او را در آن جهان بهره‌ای نه.
أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ، ايشان را انباز انست با خدای، شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ، كه ايشان را می‌راهی نهند از دين، ما لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ، كه اللَّه و دستوری نداد، وَ لَوْ لا كَلِمَةُ الْفَصْلِ، و اگر نه سخن راست و درست، لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ، ميان تو با ايشان كاری برگزارده آمديد، وَ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (21) و ستمكاران ناگرويدگان را عذابی است دردناك.

تَـرَى الظّـالِمِينَ مُشْـفِقِينَ، سـتمكاران را مـیبينـی ترسـان و هراسـان، مِمّـا كَسَبُوا، از كرد بد خويش كه ميكردند، وَ هُوَ واقِعٌ بِهِمْ، و آن بايشـان بـودنی است، وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ، و ايشـان كـه بگرويدنـد و كارهـای نيك كردند، فِي رَوْضاتِ الْجَنّاتِ، در مرغزارهای بهشتهايند، لَهُمْ ما يَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ، ايشانراست هر چه ايشان خواهند بنزديك خداوند ايشان، ذلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (22) آنست فضل بزرگوار.
ذلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ، اين آنست كه می بشارت دهد الله بندگان خويش را، الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ، ايشان كـه بگرويدنـد و كردارهـای نيك كردند، قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً، گوی نميخواهم از شما بر اين هيچ مزدی، إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى، لكن بدوست داشتن كـه نزديكـی جويـد، وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً و هر كه يك نيكی كند، نَزِدْ لَهُ فِيها حُسْناً، مـا درافزائيم او را در آن نيكويی، إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ (23). الله بزرگ آمرز است خردپذير.
أَمْ يَقُولُونَ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً، ميگويند كه دروغی ساخت بر خدا.
فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلى قَلْبِكَ، اگر الله خواهد، مهر بر دل تو نهد وَ يَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ، و خود بخويشتن باطل و كژی از دلها بسترد، وَ يُحِقُّ الْحَقَّ، و راستی پيدا كند و باز نمايد كه راست است، بِكَلِماتِهِ، بسخنان خويش، إِنَّـهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (24) كه او دانا است بهر چه در دلها است وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ، اوست كه میپذيرد بازگشت از بندگان، وَ يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئاتِ، و می فرا گذارد بديهای ايشان، وَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ (25). و ميداند آنچه بندگان خواهند كرد.
وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ، و پاسخ ميكند ايشان را كـه بگرويدند و نيكيها كردند، وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ناخواسته ايشان را ميافزايد، وَ الْكافِرُونَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ (26) و ناگرويدگان را عذابی است سخت.
وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ، و اگر الله روزی بـر بنـدگان خـويش، فـراخ بگسترانيدی، لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ، ايشـان نافرمـان و شـدندی در زمين وَ لكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما يَشاءُ، لكن میفروفرستد روزی باندازه و آنچه خواهد.
إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ (27) او به بندگان خويش دانا است و بينا.
وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا، و اوست كه ميفرستد بـاران، پس انك خلق نوميد شدند، وَ يَنْشُرُ رَحْمَتَهُ، و بخشـايش خـويش مـیپراكنـد وَ هُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (28) و اوست آن خداوند ياری ده ستوده.

وَ مِنْ آياتِهِ خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ، و از نشانهاى اوست آفرينش آسمانها و زمينها، وَ ما بَثَّ فِيهِما مِنْ دابَّةٍ، و آنچه در آن هر دو بپراكند از جنبنده وَ هُوَ عَلى جَمْعِهِمْ، و او بر هم فرا آوردن ايشان، إِذا يَشاءُ قَدِيرٌ (29) هر گه كه خواهد توانا است.
وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ، و هر چه بشما رسد از رسيدنى، فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ، بدان بكرد دو دست شما است، وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ (30) و فراوانست كه مى‌فرو گذارد.
وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ، و شما نه آنيد كه در زمين او را عاجز آريد، وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ (31) و شما را فرود از اللَّه نه يارى ده است و نه فريادرس.
وَ مِنْ آياتِهِ الْجَوارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلامِ (32) و از نشانهاى اوست در دريا چون كوه.
إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ، اگر اللَّه خواهد باد كشتى ران را بيارامانده، فَيَظْلَلْنَ رَواكِدَ عَلى ظَهْرِهِ، تا فرو ايستاده، إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (33) در آن نشانهايى است آشكارا، هر شكيبايى را سپاس دار.
أَوْ يُوبِقْهُنَّ، يا تباه كند آن كشتيها را، بِما كَسَبُوا، بآن كه ايشان كردند، وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ (34) و فراوانى هم فرا گذارد
وَ يَعْلَمَ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِنا، و بدانند ايشان كه مى پيكار كنند نشانهاى ما، ما لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (35) كه ايشان را از عذاب باز پس نشستن نيست.
النوبة الثانية
قوله تعالى: اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبادِهِ اى بارّ بهم رفيق حفى. قال مقاتل: يعنى بالبر و الفاجر، حيث لهم يهلكهم جوعا بمعاصيهم. يدل عليه قوله: يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ، فكل من رزقه اللَّه من مؤمن و كافر و ذى روح، فهو ممن يشاء اللَّه ان يرزقه و قال الصادق (ع): اللطف فى الرزق انه جعل رزقهم من الطيبات، و رزقهم من حيث لا يعلمون، و لم يدفعه اليهم بمرة بل يرزق كل عبد منهم، قدر ما يصلحه و يصلح له.
و قيل لطفه بهم ان لا يعاجلهم بالعقوبة كى يتوبوا. و قيل اللطيف الذى يعلم دقائق المصالح و غوامضها ثم يسلك فى ايصالها الى المستصلح سبيل الرفق، دون العنف. فاذا اجتمع الرفق فى الفعل، و اللطف فى العلم، تم معنى اللطف و لا يتصور كمال ذلك فى العلم و الفعل الّا للَّه وحده، يَرْزُقُ

مَنْ يَشاءُ، كما يشاء، من شاء موسّعا و من شاء مقترا و من شاء حلالا و من شاء حراما و من شاء فی خفض و دعة و من شاء فی کد و عناء و من شاء بحساب و من شاء بغير حساب، وَ هُوَ الْقَوِيُّ، بتعذيب الكفار يوم بدر، الْعَزِيزُ فی الانتقام منهم.

مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ، ای ثواب الآخرة بعمله، نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ، فنعطيه بالواحد عشرا و مائة و اضعافا، و قيل: نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ، ای: نجمع له الدنيا و الآخرة، وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها، ما قسمناه و من هاهنا للتبعيض، وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ، ای: فی خير الآخرة، مِنْ نَصِيبٍ لانه كذّب بها.

قال قتاده: نؤته بقدر ما قسم له كما قال: عَجَّلْنا لَهُ فِيها ما نَشاءُ لِمَنْ نُرِيدُ، و قيل: ندفع عنه من آفات الدنيا، وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ.

اين آيت در شأن قومی فرو آمد كه با رسول خدا بودند در غزاها و با اعداء دين جنگ كردند، قومی را غرض، ثواب آخرت بود و رضاء حق، رب العالمين ايشان را وعده ديدار و رضاء خود داد در آخرت، و در دنيا ايشان را مال و غنيمت داد فضل آنان، ثواب آخرت. باز قومی منافقان بودند كه غرض ايشان در آن حربها مال غنيمت بود نه ثواب آخرت، رب العزه ايشان را از آن مال غنيمت محروم نكرد، لكن از ثواب آخرت محروم ماندند، اينست كه مصطفی (ص) فرمود: بشّر هذه الامة بالثناء و الرفعة و النصر و التمكين فی الارض، فمن عمل منهم عمل الآخرة للدنيا لم يكن له فی الآخرة نصيب.

و گفته‌اند كه بر سليمان پيغامبر مال و ملك و علم عرضه كردند كه از اين سه يكی اختيار كن، سليمان علم اختيار كرد، مال و ملك فرافزودند او را.

أَمْ لَهُمْ شُرَكاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ ما لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ، هم قريش و كفرة العرب من خزاعه و غيرهم بحروا البحيره و سيّبوا السوائب و و صلوا الوصيلة و حموا الحامی و ذبحوا للطواغيت و جعلوا للّه مما ذرأ من الحرث و الانعام نصيبا و نسئوا النسیء و بدّلوا دين ابراهيم و تأويل الآية: الهم شركاء فيما شرع اللّه من الدين يشرعون معه غير شرعه. ما لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ، ای لم يأمر به اللّه. وَ لَوْ لا كَلِمَةُ الْفَصْلِ، ای لو لا ان اللّه حكم فی كلمة الفصل بين الخلق بتأخير العذاب عنهم الی يوم القيمة حيث قال: بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ، لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ، لفرغ من عذاب الذين يكذبونك فی الدنيا، إِنَّ

الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ فی الآخرة.
تَرَى الظَّالِمِينَ، المشركين يوم القيمة، مُشْفِقِينَ، ای: وجلين مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ واقِعٌ بِهِمْ، ای: جزاء كسبهم واقع بهم لا محيص لهم عنه. وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فِي رَوْضاتِ الْجَنَّاتِ، الروضات و الروض جمع الروضة، و الرياض جمع الروض جمع الجمع، و هی الاماكن المعشبة المونقة ذات الرياحين و الزهر، لَهُمْ ما يَشاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ، ای: لهم ما يتمنون و يشتهون فی الجنة، ذلِكَ ای اعطاء هذه الاشياء، هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ. النعيم الدائم على القليل من العمل.
ذلِكَ ای: «الفضل الكبير» هو، الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ، ای هو لهم خاصّة فانهم اهله. قرأ ابو عمرو و ابن كثير يبشر بفتح الياء و ضم الشين مخففا، و التخفيف و التشديد فی المعنى واحد. قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى، ابن عباس گفت: اين آيه بمدينه فرو آمد، و سبب نزول آن بود كه، چون رسول خدا (ص) هجرت كرد بمدينه، انصار آمدند و گفتند: انك ابن اختنا و قد هدانا اللَّه على يديك و تنوبك نوائب و حقوق و ليس لك عندها سعة، فرأينا ان نجمع لك من اموالنا شطرا فنأتيك به و تستعين على ما ينوبك.
انصار گفتند يا رسول اللَّه تو خواهرزاده مایی و رب العالمين بوسيلت رسالت و نبوت تو، ما را هدايت داد و بمكان تو ما باسلام گرامی و عزيز گشتيم و حق تو بر ما واجب گشت و دانيم كه ترا دستگاهی نيست و مالی نداری كه حقها بدان بگذاری و آفتها بدان دفع كنی. اگر صواب بينی، تا ما شطری از مال خويش جدا كنيم و بر تو آريم و بعضی شغلهای تو كفايت كنيم.
رب العالمين در شأن و جواب ايشان، اين آيت فرستاد: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً، بگو ای محمد نمی‌خواهم از شما بر اين پيغام رسانيدن هيچ مزدی و لم يسئل نبی على البلاغ اجرا قط، و هرگز هيچ پيغامبر بر تبليغ رسالت هيچ مزد، نخواست، همانست كه آنجا گفت: قُلْ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ.
و در سورة الشعراء حكايت از جماعتی پيغامبران كرد كه گفتند: وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ. آن كه گفت إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى. اين استثناء منقطع است و متصل نيست و مودت از سخن اول

مستثنی نیست و معنی آنست که لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً لکن ودّونی فی القربی.
اکنون معنی این سخن بر سه وجه گفته‌اند: یکی آنست که: آمرکم ان تودوا اقاربی و اهل بیتی، مزد نمیخواهم، لکن شما را میفرمایم که خویشان مرا و اهل بیت مرا دوست دارید. ابن عباس گفت: آن روز که این آیت فرو آمد گفتند یا رسول اللّٰه من قرابتك هؤلاء الذین وجبت علینا مودتهم. قال علی (ع) و فاطمه و ابناهما و فیهم نزل: إِنَّما یُرِیدُ اللّٰهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ.
و عن علی ابن ابی طالب قال: شکوت الی رسول اللّٰه (ص) حسد الناس لی، فقال اما ترضی ان تکون رابع اربعة اول من یدخل الجنة انا و انت و الحسن و الحسین (ع) و ازواجنا عن ایماننا و شمائلنا و ذریتنا خلف ازواجنا و شیعتنا من ورائنا.
و عن زید بن ارقم عن النبی قال: انی تارك فیکم الثقلین کتاب اللّٰه و اهل بیتی، اذکرکم اللّٰه فی اهل بیتی قیل لزید بن ارقم من اهل بیته، قال: هم آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس و قال رسول اللّٰه لعباس بن عبد المطلب: و الذی بعثنی بالحق لا یؤمنون، حتی یحبوکم لی و قیل هم الذین تحرم علیهم الصدقة من اقاربه و یقسم فیهم الخمس و هم بنو هاشم و بنو المطلب الذین لم یفترقوا فی جاهلیة و لا فی اسلام.
وجه دوم در معنی آیت، قول حسن بصری است: ای لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً، لکن آمرکم بموده التقرب الی اللّٰه عز و جل و التودد الیه بالطاعة و العمل الصالح، مزد نمی‌خواهم لکن میفرمایم شما را بدوست داشتن هر کس که نزدیکی جوید باللّٰه، بطاعت و عمل نیکو، و بر وفق این قول، هر کس که اللّٰه را فرمان بردار است و تقرب را بوی نیکوکار است، واجب است بر تو که او را دوست داری و مودت وی فریضه دانی.
حسن بصری از اینجا گفت: من تقرب الی اللّٰه بطاعته، وجبت علیك مودته.
وجه سوم قول ضحاك و مجاهد و سدی و جماعتی مفسران. گفتند: این آیت بمکه فرو آمد و این خطاب با مشرکان قریش است و با کفار عرب که ایشان با یکدیگر میگفتند: أ ترون محمدا (ص) یسئل علی ما یتعاطاه اجرا؟ گویی این محمد باین کار که پیش گرفته، هیچ مزدی میخواهد؟ بجواب ایشان این آیت آمد که: لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً، لکن، آمرکم ان تودونی لاجل

قرابتی و ان لم تصدقونی برسالتی فلا تؤذونی.
و روی انه قال صلّی اللّٰه علیه و آله و سلم: یا قوم اذا ابیتم ان تتابعونی فاحفظوا قرابتی فیکم و لا تؤذونی فانکم قومی و احق بان تصلوا رحمی.
مزد نمی‌خواهم، لکن شما را می‌فرمایم که اگر مرا برسالت استوار نمی‌دارید و دعوت مرا اجابت نمیکنید، باری بحکم قرابت که میان من و شماست مرا مرنجانید و مرا دوست دارید و رحم پیوندید.
قال ابن عباس: لم یکن بطن من بطون قریش الّا کان للنبی (ص) فیهم قرابة و قیل العرب کلّا ولدته و قال بعض المفسرین: کان المشرکون، یؤذون رسول اللّٰه (ص) فانزل اللّٰه هذه الآیة، فامرهم فیها بمودة رسول اللّٰه (ص) و صلة رحمه، فلما هاجر الی المدینه و آواه الانصار و نصروه احب اللّٰه عز و جل ان یلحقه باخوانه من الانبیاء علیهم السلام، حیث قالوا: وَ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ، إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلی رَبِّ الْعالَمِینَ. فانزل اللّٰه: قُلْ ما أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَکَلِّفِینَ.
فصارت منسوخة بهذه الایة و هذا القول غیر مرضی لان مودة النبی (ص) و کف الاذی عنه، و مودة اقاربه، و التقرب الی اللّٰه بالطاعة و العمل الصالح من فرائض الدین، فلا یجوز نسخ شیء منها و المعنی الصحیح فی الآیة ما ذکرناه من اقاویل السلف، و اللّٰه اعلم.
وَ مَنْ یَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِیها حُسْناً، الاقتراف الاکتساب، و الاعتمال ای: من یکتسب طاعة، نَزِدْ لَهُ فِیها، من الثواب حُسْناً، بالتضعیف. و قیل معناه، یثبت علی القلیل من الطاعة الکثیر من الثواب، إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ، لمن اذنب شَکُورٌ لمن اطاع. و قیل غَفُورٌ، لذنوب آل رسول اللّٰه شَکُورٌ لحسناتهم.
أَمْ یَقُولُونَ، ای: بل یقولون یعنی کفار مکه، افْتَری عَلَی اللَّهِ کَذِباً. فَإِنْ یَشَإِ اللَّهُ یَخْتِمْ عَلی قَلْبِکَ، قال مجاهد: یربط علی قلبك بالصبر علی اذاهم، فلا یدخل قلبك حزن و لا ضیق. معنی آنست که کفار مکه میگویند که، تو بر اللّٰه دروغ میسازی، و این قرآن از بر خود می‌نهی و گر اللّٰه خواهد دل تو بربطه صبر ببندد، تا بر اذای ایشان صبر کنی و بر آنچه ایشان میگویند، در دل تو تنگی و اندوهی نیاید.
آن گه بر سبیل ابتدا گفت: وَ یَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ، ای: ان ما یقولونه باطل یمحه اللّٰه آنچه ایشان میگویند باطل است و اللّٰه آن را محو کند. وَ یُحِقُّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ، ای: یظهر الحق و یثبته بما انزل من کتابه، و ینصر دینه بوعده. و

قيل: فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلى قَلْبِكَ وَ يَمْحُ اللَّهُ الْباطِلَ، تم الكلام هاهنا و هذا كالوعيد للرسول (ص) و المراد به جواب الذين قالوا: افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً فخرج الجواب مخرج الاستغناء، و المعنى: فان يشأ اللّٰه يمسك ما اوحى اليك و يمح بنفسه الكفر من قلوب العابد بلا واسطة و لا سفارة، اين سخن هر چند كه ظاهر آن وعيد رسول (ص) مى‌نمايد اما جواب مشركان است كه ميگفتند: افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً و در اين جواب بى‌نيازى خود جل جلاله پيدا ميكنند يعنى كه ما را حاجت بواسطه و سفارت نيست. اگر خواهيم مهر بر دل تو نهيم و قرآن كه بتو داديم از دل تو ببريم، تا فراموش كنى و بخودى خود، باطل و كفر از دلها بستريم، يعنى شما كه كافران‌ايد چرا مى‌گوييد كه محمد (ص) بر اللّٰه دروغ ميسازد؟، وى دروغ بر ما نمى‌سازد كه اگر سازد با وى اين كنيم كه گفتيم.

قوله: وَ يَمْحُ حذف الواو منه لا للجزم و انما كتب فى المصحف على اللفظ كما كتب قوله: سَنَدْعُ الزَّبانِيَةَ. و يَدْعُ الْإِنْسانُ محذوف الواو ثم قال: إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ. اى: بضمائر القلوب، فلو علم من قلبه انه هم بالافتراء لعاجله بالعقوبة، فكيف اذا نطق به و صرّح.

وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ، اذا تابوا، لانه ان لم يقبل كان اغراء بالمعاصى، وَ يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئاتِ، اى: تجاوز عما كان منهم قبل التوبة من القبائح، وَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ. تأويله يعفو عنها و هو يعلم انهم يعودون اليها، فلا يمنعه.

علمه من عفوه و لا يرجع بعد عودهم الى السيئات عن عفوه نظيره. قوله عز و جل: وَ هُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَ يَعْلَمُ ما جَرَحْتُمْ بِالنَّهارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ. التأويل: يبعثكم حتى تخوضوا فى مثل ما جرحتم بالنهار، فلا يمنعه علمه عن كلامكم. و قيل يعلم ما يفعلون اى: يعلم اعتقادهم، فلا يقبل الا التوبة النصوح، و التوبة النصوح ما روى جابر قال: دخل اعرابى على رسول اللّٰه و قال اللهم انى استغفرك و اتوب اليك سريعا و كبر، فلما فرغ عن صلاته، قال له يا هذا ان سرعة اللسان بالاستغفار توبة الكذابين و توبتك تحتاج الى توبة. قال: و ما التوبة، قال: اسم يقع على ستة معان، على الماضى، من الذنوب: الندامة و لتضييع الفرائض: الاعادة و رد المظالم و ازاقة النفس فى الطاعة كما ربيتها فى المعصية و اذاقة النفس مرارة الطاعة كما اذقتها حلاوة المعصية و البكاء بدل كل ضحك ضحكته.

و قيل حقيقة التوبة ترك المعاصى نية و فعلا و الاقبال على الطاعة نية و فعلا.
و عن انس بن مالك قال قال رسول اللَّه: اللَّه اشد فرحا بتوبة عبده حين يتوب اليه من احدكم كان راحلته بارض فلاة فانفلتت و عليها طعامه و شرابه فايس منها، فاتى شجرة فاضطجع فى ظلها قد يئس من راحلته فبينما هو كذلك اذ بها قائمة عنده فأخذ بخطامها، ثم قال من شدة الفرح: انت عبدى و انا ربك اخطا من شدة الفرح. و فى رواية ابى هريره: اللَّه افرح بتوبة عبده من العقيم الوالد و من الظمآن الوارد فمن تاب الى اللَّه توبة نصوحا، انسى اللَّه حفظته و بقاع الارض خطاياه و ذنوبه. قرأ حمزة و الكسائى و حفص، وَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ. بالتاء، و هو خطاب للمشركين، و الباقون بالياى لانه بين خبرين عن قوم فقال قبله عن عباده و بعده. وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ.
وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا، اى: يجيب اللَّه الذين آمنوا، وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ، اذا دعوه كقوله: ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ، أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ. و قال ابن عباس: معناه يثيب الذين آمنوا و عملوا الصالحات على اعمالهم، وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ، سوى ثواب اعمالهم تفضلا منه. و فى رواية ابى صالح عن ابن عباس قال: وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا، اى. يشفعهم فى اخوانهم، وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ، يشفّعهم فى اخوان اخوانهم.
و فى الخبر عن رسول اللَّه (ص): وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ، الشفاعة لمن وجبت له النار، و قيل الذين آمنوا فى موضع الرفع و هو استجابة العبيد لربهم كقوله: فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي، وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ، اى يزيد اللَّه لهم الهدى من فضله، كقوله: يَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدىً. وَ الْكافِرُونَ لَهُمْ عَذابٌ شَدِيدٌ.
فى الآخرة. معنى هر دو آيه آنست كه: اللَّه تعالى توبه بندگان بپذيرد، هر گه كه باخلاص و صدق بوى باز گردند و توبه ايشان نصوح باشد و گناهان گذشته ايشان همه بيامرزد، هر چند كه ميداند كه ايشان پس از توبه گناه كنند، توبه ايشان رد نكند و از عفو خود فراپس نيايد و خواندن ايشان مر او را جل جلاله، اجابت كند، و كردار نيك ايشان را ثواب دهد، و بفضل خود، زيادتى بر سر نهد، اين كرامت و نواخت اللَّه است مؤمنانرا هم در دنيا و هم در آخرت، و كافران را عذاب سخت است در دنيا و در آخرت.
وَ لَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ، اى لو جعلهم اللَّه اغنياء

لطغوا و بغوا بعضهم على بعض. قال ابن عباس: بغيهم طلبهم منزلة بعد منزلة و مركبا بعد مركب و ملبسا بعد ملبس و قيل معناه: لتراموا الى افساد الارض بان لا يحتاج بعضهم الى بعض فلا يتعاونوا قال شقيق بن ابراهيم: معنى الآية لو رزق اللَّه العباد من غير كسب و تفرغوا عن المعاش و الكسب لطغوا و بغوا و سعوا فى الارض فسادا، و لكن شغلهم بالكسب و المعاش رحمة منه و امتنانا، وَ لكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما يَشاءُ، يوصل الرزق الى من يشاء كما يشاء بالقدر الذى يعلم مصلحته فيه.
گفته‌اند: اين آيه در شأن قومى از عرب فرو آمد كه بوقت خصب و فراخى نعمت، با محاربت و معادات يكديگر ميپرداختند و مال يكديگر بغارت ميبردند و در زمين تباه كارى ميكردند و بوقت قحط و جدوبت با انتجاع و تجارت و طلب رزق ميپرداختند.
و فى ذلك يقول الشاعر:

قوم اذا نبت الربيع بارضهم   نبتت عداوتهم مع البقل

خباب ارت گفت: اين آيه در شأن ما فرو آمد، جمع اصحاب صفه، كه بر اموال بنى قريظه و نضير و بنى قينقاع ما را نظر آمد، آن مواشى ايشان ديديم فراوان و عروض تجارت و نعمت بى‌كران، آرزوى آن در دل ما تحرّك كرد و رب العالمين باين آيه ما را از سر آن تمنى فرا داشت و سكينه قناعت بدل ما فرو آورد.
مصطفى (ص) گفت: اخوف ما اخاف على امتى زهرة الدنيا و كثرتها.
و قال بعض الحكماء: ان من العصمة ان لا تجد. و قال مقاتل: يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ ما يَشاءُ فيجعل واحدا فقيرا و آخر غنيا. إِنَّهُ بِعِبادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ.
روى انس بن مالك عن النبى (ص) عن جبرئيل عن اللَّه عز و جل انه قال: «من اهان لى وليا فقد بارزنى بالمحاربة. و انى لاسرع شىء الى نصرة اوليائى انى لا غضب لهم كما يغضب الليث الحرد و ما تقرب الىّ عبدى المؤمن بمثل اداء ما افترضت عليه، و ما زال عبدى المؤمن يتقرب الىّ بالنوافل حتى احبه، فاذا احببته، كنت له سمعا و بصرا و يدا و مؤيدا. ان دعانى اجبته و ان سألنى اعطيته و ما ترددت فى شىء انا فاعله ترددى، فى قبض روح عبدى المؤمن، يكره الموت و اكره مسائته و لا بدله منه و ان من عبادى المؤمنين لمن يسألنى الباب من العبادة، فاكفه عنه ان لا يدخله

عجب فيفسده ذلك. و ان من عبادى المؤمنين لمن لا يصلح ايمانه الا الغنى و لو افقرته لا فسده ذلك. و ان من عبادى المؤمنين لمن لا يصلح ايمانه الا الفقر و لو اغنيته لافسده ذلك.
و ان من عبادى المؤمنين لمن لا يصلح ايمانه الا الصحة، و لو اسقمته لافسده ذلك.
و ان من عبادى المؤمنين لمن لا يصلح ايمانه الا السقم و لو اصلحته لافسده ذلك.
انى ادبّر امر عبادى بعلمى بقلوبهم. «انى بعبادى خبير بصير».
وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا، الغيث المطر، سمى غيثا لانه غياث الخلق به بقائهم و عليه نمائهم. و قيل الغيث من المطر ما يكون نافعا، و يكون في وقته لان المطر قد يكون مضرا، و قد يكون فى غير وقته، مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا، يئسوا منه لتأخر نزوله و الغيث بعد اليأس ادعى لهم الى الشكر، وَ يَنْشُرُ رَحْمَتَهُ نعمته و خصبه و قيل مطره فيعم السهل و الجبل و العامر و الغامر. و نشرها، عمومها، جميع الخليقة. وَ هُوَ الْوَلِيُّ، اى: ولى المؤمنين بانزال الغيث، الْحَمِيدُ. الذى لا يفاه به الا مدحا و لا يذكر الّا حمدا.
قال مقاتل: حبس اللَّه المطر عن اهل مكة سبع سنين، حتى قنطوا، ثم انزل اللَّه المطر فذكرهم نعمته، قوله: وَ مِنْ آياتِهِ، اى من علامات قدرته، خَلْقُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ، مع عظمهما و كثرة اجزائهما، وَ ما بَثَّ اى: خلق و فرق فِيهِما مِنْ دابَّةٍ، اى: ذى روح الانس و الجن و الملائكة و ساير الحيوان، وَ هُوَ عَلى جَمْعِهِمْ، اى: على احيائهم بعد الموت، إِذا يَشاءُ قَدِيرٌ. كامل القدرة.
وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ، اى غمّ و الم و مكروه، فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ، يعنى فهو عقوبة للمعاصى التي اكتسبتموها، كقوله: قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ، وَ ما أَصابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ بِما كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ قرأ اهل المدينة و الشام، بما كسبت بغير فاء و كذلك هو فى مصاحفهم فيكون ما فى اول الاية بمعنى الذى اصابكم بما كسبت بغير فاء و كذلك هو فى مصاحفهم فيكون ما فى اول الاية بمعنى الذى اصابكم بما كسبت ايديكم، و هو مع الفاء احسن و اشهر فى اللغة كما هو فى مصاحف اهل العراق لانه شرط و جوابه، وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ. من الذنوب، فلا يعاقب عليه. و قيل: يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ. من الناس فلا يعاجلهم بالعقوبة اما عطفا و رحمة و اما زيادة فى العذاب و

استدراجا.
قال الحسن: ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ، اراد به اقامة الحدود على المعاصى، وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ. فلم يجعل له حدا.
و قال الضحاك: ما تعلم رجل القرآن ثم نسيه الا بذنب، ثم قرأ: وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ، اىّ مصيبة اعظم من نسيان القرآن.
و قال الحسن: لما نزلت هذه الاية، قال رسول اللَّه (ص): «و الذى نفسى بيده ما من خدش عود و لا عثرة قدم و لا اختلاج عرق الا بذنب و ما يعفو اللَّه عنه اكثر.
و قال على بن ابى طالب (ع): الا اخبركم بافضل آية فى كتاب اللَّه حدّثنا بها رسول اللَّه (ص)، ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ. قال و سافسرها لك يا على ما أَصابَكُمْ، من مرض او عقوبة او بلاء فى الدنيا، فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ، و اللَّه عز و جل اكرم من ان يثنى عليهم العقوبة فى الآخرة، و ما عفا اللَّه عنه فى الدنيا، فاللّه احلم من ان يعود بعد عفوه. و قال عكرمة: ما من نكبة اصابت عبدا فما فوقها الا بذنب لم يكن اللَّه ليغفر له الا بها او درجة لم يكن اللَّه ليبلغه الا بها.
و عن انس بن مالك عن رسول اللَّه (ص) قال: اذا اراد اللَّه بعبده الخير عجل له العقوبة فى الدنيا و اذا اراد بعبده الشر، امسك عليه بذنبه حتى يوافى به يوم القيمة.
وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ، اى: و ما انتم بفائتين هربا فى الارض، قال اهل اللغة اعجزته اى صيرته عاجزا و عجزته فتّه و سبقته، يعنى اذا اراد اللَّه العقوبة بكم فلا تفوتونه حيثما كنتم و لا تسبقونه، وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ، يحفظكم، وَ لا نَصِيرٍ. يدفع عنكم العذاب اذا حل بكم.
وَ مِنْ آياتِهِ الْجَوارِ، يعنى السفن واحدتها جارية و هى السائرة، فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلامِ، يعنى كالجبال فى العظم.
إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ التي تجريها، فَيَظْلَلْنَ رَواكِدَ عَلى ظَهْرِهِ، يعنى فيبقين واقفة على ظهر البحر، تقول ركد الماء اذا وقف، إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ. يعنى لكل مؤمن لان صفة المؤمن: الصبر فى الشدة و الشكر فى الرخاء.
و فى الخبر: الايمان نصفان، نصف صبر، و نصف شكر.
أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِما كَسَبُوا يهلك كثيرا من السفن و من فيها بذنوبهم أوبقته ذنوبه

أي: اهلكته، وَ يَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ. فينجيهم، و قيل: يعف عن كثير. من ذنوبهم فلا يعاقب عليها وَ يَعْلَمَ الَّذِينَ يُجادِلُونَ، قرأ اهل الكوفة و الشام و يعلم برفع الميم استأنف به الكلام كقوله فى سورة التوبة: وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلى مَنْ يَشاءُ، و قرأ الآخرون و يعلم بالنصب على الصرف كقوله: وَ يَعْلَمَ الصَّابِرِينَ. اى: صرف من حال الجزم الى النصب استخفافا و كراهية لتوالى الجزم و كقول الشاعر:

لا تنه عن خلق و تأتى مثله   عار عليك اذا فعلت عظيم

و معنى الآية، انما نفعل ذلك من العفو و الاهلاك وَ يَعْلَمَ الَّذِينَ يُجادِلُونَ انبياءنا «فى»، رد آياتِنا، ان ليس، لَهُمْ مِنْ، عذاب اللَّه مَحِيصٍ.
مهرب و انه ليس بمنج من ذلك غير اللَّه عز و جل.

النوبة الثالثة

قوله تعالى عز و جل: اللَّه لطيف بعباده، اللّه لطيف است به بندگان، رفيق است و مهربان بر ايشان لطف وى بود كه ترا توفيق داد تا او را پرستيدى، توفيق كرد، تا از او خواستى دل معدن نور كرد تا ناديده دوست داشتى و نادريافته بشناختى.
لطف وى بود كه از تو طاعات موقت خواست و مثوبات مؤبد بداد عَطاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ.
لطف وى بود كه نعمت بقدر خود داد و از بنده شكر بقدر بنده خواست فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ.
لطف وى بود كه بنده را توفيق خدمت داد و آن گه هم خود مدحت و ستايش بر سر نهاد كه: التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ الى آخر.
لطف وى بود كه بوقت گناه ترا جاهل خواند تا عفو كند أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ بوقت شهادت عالم خواند تا گواهيت بپذيرد إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ.
بوقت تقصير ضعيف خواند، تا تقصيرت محو كند. وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً.
آن درويش گويد، از سر سوز و نياز در آن خلوت راز: الهى تو ما را ضعيف خواندى، از ضعيف چه آيد جز از خطا و ما را جاهل خواندى و از جاهل چه آيد جز از جفا و تو خداوندى كريم و لطيف، از كريم و لطيف چه سزد جز از كرم و وفا و بخشيدن عطا. سزاى بنده آنست كه چون

لطف و رفق او جل جلاله بر خود بشناخت، دامن از کونین درچیند، بساط هوس در نوردد، کمر عبودیت بر میان بندد بر درگاه خدمت و حرمت لزوم گیرد، دیده از نظر اغیار بردوزد، خرمن اطماع بخلق بسوزد، با دلی بی‌غبار و سینه‌ای بی‌بار، منتظر الطاف و مبار الهی بنشیند تا حق جل جلاله بلطف خود کار وی میسازد. و دل وی در مهد عهد مینوازد اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبادِهِ خدای را جل جلاله هم لطف است و هم مهر. بلطف او کعبه و مسجدها بنا کردند، بقهر او کلیساها و بت کده‌ها برآورند.

توفیق را فرستاد تا طلیعه لشکر لطف بود، خذلان را برانگیخت تا مقدمه لشکر عدل بود.

مسکین آدمی بیچاره که او را گذر بر لشکر لطف و مهر آمد، نداند که طلیعه لشکر لطف او را دربرگیرد بناز، یا مقدمه لشکر عدل او را بپای فرو گیرد، زار و خوار.

ای درویش مبادا که لباس عاریتی داری و نمیدانی، مبادا که عمر میگذاری، زیر مکر نهانی. آه از پای بندی نهانی، فغان از حسرتی جاودانی.

ای بسا پیر مناجاتی که بر ظاهر اسلام عمری بسر آورده شب را بالونه آب گرم دیده کرده بروز سبحه تسبح در دست گرفته و امیدی در سرانجام کار خویش بسته، بعاقبت چون رشته عمرش باریك شود، روز امیدش تاریك شود.

وَ بَدا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ ما لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ مؤذنی بود چندین سال بانگ نماز گفته روزی بر مناره برفت، دیده وی بر زنی ترسا افتاد، در کار آن زن برفت، چون از مناره فرود آمد، هر چند با خویشتن برآویخت برنیامد، بدر سرای آن زن ترسا شد، قصه با وی بگفت، آن زن گفت اگر دعوی راست است و در عشق صادقی، موافقت شرط است. زنار ترسایی بر میان باید بست، آن بدبخت بطمع آن زن زنار ترسایی بربست،

بیم است که از عشق تو رسوا گردم ... دفتر بنهم گرد چلیپا گردم
گر تو ز پی رهی مسلمان نشوی ... من خود ز پی عشق تو ترسا گردم

آن بیچاره خمر باز خورد، چون مست گشت، قصد آن زن کرد، زن بگریخت و در خانه‌ای شد آن بدبخت بر بام رفت تا بحیلتی خویش را در آن خانه افکند، خذلان ازلی تاختن آورد، از بام درافتاد و بر ترسایی هلاك شد.
چندین سال مؤذنی کرده و شرایع اسلام ورزیده و بعاقبت بترسایی هلاك شده و بمقصود نارسید وَ هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ، او خداوندیست که توبه بندگان پذیرد، ناله صلحجویان نیوشد، عیب عذرخواهان پوشد.
اگر بتقدیر بنده‌ای صد سال معصیت کند، آنکه گوید تبت، اللّٰه گوید قبلت عبدی حرفت تو معصیت و صفت من مغفرت، تو حرفت خود رها نکنی، من صفت خود کی رها کنم. عبدی تا من توبه ندادم تو توبه نکردی، تا نخواندم، نیامدی، توبه دادن از من، توبه پذیرفتن بر من.
ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا توبه کردن تو، به ندم، توبه دادن من بحلم و کرم توبه کردن تو بدعا، توبه دادن من بعطا، توبه کردن تو بسؤال، توبه دادن من بنوال توبه کردن تو بانابت، توبه دادن من باجابت.
خبر درست است از مصطفی (ص) که فردا چون مؤمنان در بهشت شوند و در درجات و منازل خود فروآیند، بسیاری از زمین بهشت زیادت آید که آن را ساکنان نباشند، تا رب العزّه خلقی نوآفریند و آن جایگاه بایشان دهد، اگر روا باشد از روی کرم که خلقی آفریند عبادت ناکرده و رنج نابرده و درجات جنات بایشان دهد، اولی‌تر و سزاوارتر که بندگان دیرینه را و درویشان خسته دل را از در بیرون نکند و از ثواب و عطاء خود محروم نگرداند. بروم و ترك و هند کس میفرستد تا ناآمده را بیارد، آمده را کی راند.
در خبر است که روز قیامت بنده‌ای را بدوزخ میبرند، مصطفی (ص) ببیند، فرماید یا رب امتی، امتی، خطاب آید که یا محمد، تو ندانی که وی چه کرد، لختی از جفاهای آن بنده با وی بگویند، مصطفی (ص) گوید: «سحقا سحقا»
دور بادا و هلاك دور بادا و هلاك، چنانستی که رب العزه فرمودی: بنده من، او که ترا شفیع است چون بدانست جفاهای تو، از تو بیزار گشت تا بدانی که جز حلم من، نکشد بار جفاء ترا، جز فضل من نپوشد عیب و عوار تو.

وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ اين زيادت بقول مفسران اهل سنت، ديدار خداوند است جل جلاله.
هم چنان كه جای ديگر گفت: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى وَ زِيادَةٌ و بنده كه بديدار الله رسد، بفضل الله ميرسد نه بطاعت خود، چنان كه فرمود وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ فردا چون حق جل جلاله ديدار خود را بدوستان كرامت فرمايد بتقاضای جمال خود كند نه بتقاضای بنده كه بشر مختصر را هرگز زهره آن نبود كه باين تقاضا پيدا آيد. عجب كاريست، از آنجا كه عزت غيرت است از ديده اغيار، نقاب نقاب اقتضا ميكند و زانجا كه كمال جمال است تجلی بر تجلی اقتضا ميكند:

هر چند نهفت است بپرده در همـــوار — نـور دو رخـش در همـه آفـاق عيانســـت

ابو بكر شبلی وقتی در غلبات وجد خويش گفت: «بار خدايا فردا همه را نابينا انگيز تا جز من ترا كسی نبيند» باز وقتی ديگر گفت: بار خدايا شبلی را نابينا انگيز، دريغ بود كه چون من ترا بيند، آن سخن اول غيرت بود بر جمال، از ديده اغيار و آن ديگر غيرت بود بر جمال از ديده خود. و در راه جوانمردان اين قدم از آن قدم تمامتر است و عزيزتر.

از رشك تو بر كنم دل و ديده خـــويش — تـا اينـت نبينـد و نـه آن دانـد بـــيش

و دليل بر آنكه ديدار خداوند ذو الجلال فردا بتقاضای جمال او بود، خبر صحيح است كه: «اذا دخل اهل الجنة، نودوا يا اهل الجنة انّ لكم عند الله موعدا يريد ان ينجزكموه... الحديث.
چون اهل بهشت در بهشت فرود آيند و در منازل و مساكن طيبه خود قرار گيرند، ندا آيد كه ای دوستان حق، شما را بنزديك خداوند وعدهايست، حاضر آئيد كه حق جل جلاله بفضل خود آن وعده را تحقيق خواهد كرد، ايشان گويند آن چه وعدهايست؟. حبذا وعده دوستان و گرچه خلاف بود، فكيف كه آن وعده، خود عين صدق باشد و گفته مخلوقی است در حق مخلوقی: امطلينی و سوفی و عدينی و لا تفی، بهشتيان گويند، آن وعده موعود چيست؟ و نه آن باشد كه ايشان ندانند كه چيست لكن خود را

بنادانی آورند.
این چنانست که شافعی را گفتند عاقل کیست؟ گفت: الفطن المتغافل دانایی که خود را بنادانی آورد. قال: فیکشف الحجاب فینظرون الیه. حق جل جلاله حجاب از دیده‌ها برگیرد تا در نگرند بخداوند خویش جل جلاله و عز کبریائه و عظم شأنه. وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا، الاشارة من هذه الاية، ان العبد اذا ذبل غصن وقته و تکدر صفو وده و کسفت شمس انسه و بعد بساحات القرب طراوة عهده فربما ینظر الیه الحق بنظر رحمته فینزل علی سره امطار الرحمة و یعید عوده طریا و ینبت من مشاهد انسه وردا جنیا و انشدوا:

ان راعنی منك الصدود — فلعل ایامی تعود
و لعل عهدك باللوی — یحیی فقد یحیی العهود
و الغصن، ییبس تارة — و تریه مخضرّا یمید

پیر طریقت گفت: چون نیك ماند آخر این کار، باول این کار. راه بدوست حلقه‌ایست، از او درآید و هم باو باز گردد، اول این کار ببهار ماند و بشکوفه، مرد در او خوش بود و تازه و پرروح، پس از آن نشیبها و فرازها بیند، ناکامیها و تفرقها پیش آید که: در عبودیت هم جمع است و هم تفرقت و در مقامات هم نور است و هم ظلمت.
بنده در ظلمت تفرقت چندان پوشش بیند که گوید آه که میلرزم از آنك نیرزم، چه سازم جز زآنکه می‌سوزم، تا از این افتادگی برخیزم آن گه چه بود.
يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ ما قَنَطُوا، ابر جود، باران وجود ریزد، سحاب افضال درّ اقبال فشاند، گل وصال در باغ نوال شگفته گردد، آخر کار باول باز شود.
بنده از سر ناز و دلال گوید: بر خبر همی رفتم جویان یقین. ترس مایه و امید قرین. مقصود از من نهان و من کوشنده دین. ناگاه برق تجلی تافت از کمین، از ظن چنان بیند وز دوست چنین.

3 **النوبة الاولى**

قوله تعالی: فَما أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ، هر چه شما را دادند از چیز، فَمَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا آن ناپاینده است برسیدنی در زندگانی این جهان، وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ

أَبْقى، و آنج بنزديك اللَّه است، به است و پاينده‌تر، لِلَّذِينَ آمَنُوا، ايشان را كه بگرويدند، وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (36) و بخداوند خويش پشتى ميدارند.
وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ، و ايشان كه مى‌پرهيزند، كَبائِرَ الْإِثْمِ، از بزرگهاى گناهان، وَ الْفَواحِشَ، و از كارهاى زشت، وَ إِذا ما غَضِبُوا و چون در خشم شوند، هُمْ يَغْفِرُونَ (37)، ايشان را ميآمرزند.
وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ، و ايشان كه پاسخ ميكنند خداوند خويش را، وَ أَقامُوا الصَّلاةَ، و نماز بپاى ميدارند، وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ، و كار ايشان در ميان ايشان در مشاورت بود، وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ (38). و از آنج ايشان را روزى داديم، هزينه ميكنند.
وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْيُ، و ايشان آنند كه چون افزونى جستن بايشان رسد، هُمْ يَنْتَصِرُونَ (39). ايشان از كين ميكشند و داد مى‌ستانند.
وَ جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها، پاداش بدى، بدى است هم چنان، فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ، هر كه فرا گذارد و آشتى كند، فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، مزد او بر خداى است، إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (40). اللَّه ستمكاران را دوست ندارد.
وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ، و هر كه كين كشد، پس ستم كردن او، فَأُولئِكَ ما عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (41). ايشان آنند كه بر ايشان راهى نيست.
إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ، راه بر ايشانست كه ستم ميكنند بر مردمان، وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ، و افزونى ميجويند در زمين، به بى‌حق، أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (42)، ايشانراست عذابى دردنماى.
وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ، هر كه شكيبايى كند و بيامرزد، إِنَّ ذلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (43). آن از كارهاء جدّ است و قصدهاى درست.
وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ، و هر كه، اللَّه او را بى‌راه كند، فَما لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ، او را يارى دهى نيست از پس اللَّه، وَ تَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ، و كافران را بين آن گه كه ايشان عذاب بينند، يَقُولُونَ هَلْ إِلى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ (24)؟ ميگويند، باز بردن را هيچ راهى هست؟
وَ تَراهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْها، و بينى ايشان را كه با ايشان مينمايند، خاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ، فرومانده و از دست افتاده از خوارى، يَنْظُرُونَ، مينگرند، مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ، از چشم نهان مينگرند.
وَ قالَ الَّذِينَ آمَنُوا، و گرويدگان گويند،، إِنَّ الْخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ أَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ، زيان‌كاران ايشانند كه از خويشتن و كسان خويش

درماندند، أَلا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ (40) آگاه باشید که کافران در عذابی‌اند پاینده و همیشگی.
وَ ما كانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِياءَ، و ایشان را هیچ یاری دهی نبود، يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ، که ایشان را فریاد رسد و یاری دهد فزود از اللّه، وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ،و هر که اللّه او را بی‌راه کند، فَما لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (46). او را هیچ راهی نیست.
اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ، پاسخ کنید خداوند خویش را، مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ، پیش از آنکه روزی آید، لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ، که آن روز از خدای هیچ باز پس بردنی نیست، ما لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ، شما را آن روز، هیچ پناهی نه، وَ ما لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ (47). و نتوانید که گوئید، این نشاید و نباید.
فَإِنْ أَعْرَضُوا، اگر برگردند از پذیرفتن، فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً، که ترا بر ایشان نگهبان نفرستادیم، إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلاغُ، نیست بر تو مگر پیغام رسانیدن، وَ إِنَّا إِذا أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً، و ما هر گه که مردم را بچشانیم از خویشتن بخشایشی، فَرِحَ بِها، شادی درگیرد بآن، وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ، و اگر رسد بایشان بدی، بکرد دو دست ایشان، فَإِنَّ الْإِنْسانَ كَفُورٌ (48). آدمی ناسپاس است.
لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ، خدایراست پادشاهی آسمانها و زمینها، يَخْلُقُ ما يَشاءُ، میآفریند آنچه خواهد، يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً، می‌بخشد او را که خواهد فرزندان مادینه،، وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ) (49). میبخشد او را که خواهد پسران.
أَوْ يُزَوِّجُهُمْ، یا ایشان را صنف صنف کند آمیخته، ذُكْراناً وَ إِناثاً، نرینان و مادینان، وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً، و هر که را خواهد سترون کند نازاینده، إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (50). او دانایی توانا است،.
وَ ما كانَ لِبَشَرٍ، هرگز نبود هیچ مردم را، أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ، که اللّه سخن گفتید با او، إِلَّا وَحْياً، مگر بنمودن در خواب،، أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ، از پس پرده، أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا، یا رسول فرستد، فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ، تا پیغام رساند بدستوری و فرمان او آنچه میخواهد، إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ (51). او بر است زبر خلق، دانایی راست کار.
وَ كَذلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ، و هم چنان پیغام دادیم بتو، رُوحاً، نامه زندگانی دلها را، مِنْ أَمْرِنا، از فرمان و سخن ما، ما كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتابُ وَ لَا الْإِيمانُ،

تو ندانستي كه نامه چه بود و ندانستی كه ايمان چه بود.
وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً، لكن ما اين نامه را روشنايى كرديم، نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا، راه مينمائيم باين نامه، هر كه را خواهيم از بندگان خويش را.
وَ إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (52). و تو راه مى‌نمايى براه راست.
صِراطِ اللَّهِ، راه خداى، الَّذِي لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ، آن خداى كه او راست هر چه در آسمانها و هر چه در زمينها، أَلا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (53). آگاه باشيد كه با خواست خدا گردد، همه كارها.

النوبة الثانية

قوله تعالى: فَما أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا، اى: اموالكم تنفعكم مدة حياتكم فى الدنيا، و هو نفع يسير، وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ. و منافع الآخرة المعدة للمؤمنين المتوكلين، خير لانه امتع و الذ و ابقى، لانه دائم لا ينقطع، و قيل معناه فَما أُوتِيتُمْ مِنْ رياش الدنيا فَمَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا ليس من زاد المعاد. و ثواب الآخرة، لا خير وَ أَبْقى لِلَّذِينَ آمَنُوا فيه بيان ان المؤمن و الكافر، يستويان، فى ان الدنيا متاع لهما يتمتعان بها و اذا صارا الى الآخرة كان ما عند اللَّه خيرا للمؤمن الذى يتوكل عليه و يفوض امره اليه و يفزع اليه بالدعاء فى السراء و الضراء.
بيان آيت آنست كه: دنيا و هر چه در آنست از لذات و شهوات و منافع، متاعى اندك است، بقدر حياة آدميان، مؤمن و كافر در آن يكسان: عرض حاضر يا كل منه البر و الفاجر. نيكان و بدان را از آن برخوردارى است، چندان كه زندگانى است، پس چون بآخرت بازگردند و بر اللَّه رسند، آنچه اللَّه ساخته، مؤمنان و متوكلان را بنزديك خويش، از آن نعيم باقى و ملك جاودانى، آن نيكوتر است و بهتر كه هرگز بترسد و منقطع نگردد، چنانك رب العزة فرمود: أُكُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها لا مَقْطُوعَةٍ وَ لا مَمْنُوعَةٍ، عَطاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ.
قوله: وَ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ، عطف على الذين آمنوا، و محله جر، و معنى آنست كه نعيم باقى پاينده، مؤمنانرا ساخته و متوكلان را و ايشان را كه از كبائر و فواحش پرهيز كنند، و من الكبائر و الفواحش، الاشراك باللّه و اليأس من روح اللَّه و الامن من مكر اللَّه و عقوق الوالدين و قتل النفس التي حرّم اللَّه و قذف المحصنات و اكل مال اليتيم و الفرار من الزحف و اكل الربوا، و السحر و الزنا و اليمين الفاجرة و الغلول و منع الزكاة و شهادة الزور و

كتمان الشهادة و شرب الخمر و نقض العهد و قطيعة الرحم. و اختلاف العلماء فى عد الكبائر ذكرناه فى سورة النساء و قوله: كَبائِرَ الْإِثْمِ، اضاف الى الاثم، فان من الاثم الصغيرة و الكبيرة، و الصغيرة مغفورة اذا اجتنبت الكبيرة لقوله تعالى إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ، نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ قرأ حمزة و الكسائى كبير الاثم على الواحد هاهنا و فى سورة و النجم و المراد به الشرك. قاله ابن عباس قوله: وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ يحلمون و يكظمون الغيظ.
وَ الَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ اجابوه الى ما دعاهم اليه من طاعته، وَ أَقامُوا الصَّلاةَ يعنى الصلوات الخمس فى مواقيتها بشرائطها وَ أَمْرُهُمْ شُورى بَيْنَهُمْ اى: اذا حزنهم امر استشاروا ذوى الرأى، منهم. اصله من الشور و هو الإخراج. سمى به لان كل واحد من المتشاورين فى الامر كذلك يستخرج من صاحبه ما عنده، وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ يُنْفِقُونَ.
فى طاعة اللَّه و الدين و قيل ينفقون مقرين بانه من رزق اللَّه فان الكافر ايضا ينفق مما رزقه اللَّه لكنه جاحد. وَ الَّذِينَ إِذا أَصابَهُمُ الْبَغْيُ اى: الظلم هُمْ يَنْتَصِرُونَ. ينتقمون من ظالميهم من غير ان يعتدوا، قال مقاتل: هذا فى المجروح ينتصر من الجارح، فيقتص منه. مدح هاهنا المنتقم من ظالمه و عذره فى الاية الثالثة و هى قوله: وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ الاية. و مدحه فى آخر الشعراء فى قوله: وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا، و ذلك لانه يكره للمؤمن ان يعرض نفسه للذل. و فى الخبر: لا ينبغى للمؤمن ان يذل نفسه، قيل يا رسول اللَّه و كيف هو، قال: يتعرض من البلاء لما يطيق.
و قيل نزلت هذه الآيات فى ابى بكر الصديق و قال ابن زيد: جعل اللَّه المؤمنين صنفين.
صنف يعفون عن ظالميهم، فبدأ بذكرهم و هو قوله: وَ إِذا ما غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ، و صنف ينتصرون من ظالميهم، و هم الذين ذكروا فى هذه الاية، و قال عطاء: هم الذين اخرجهم الكفار من مكة و بغوا عليهم، ثم مكّنهم اللَّه فى الارض حتى انتصروا ممن ظلمهم ثم ذكر الانتصار. بقوله: وَ جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُها، الاولى هى السيئة فى اللفظ و المعنى، و الثانية سيئة فى اللفظ و عاملها ليس بمسيء لانها مجازاة بالسوء لا توجب ذنبا كقوله: فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ ما اعْتَدى عَلَيْكُمْ قال مقاتل: يريد به القصاص فى الجراحات و الدماء و قال السدّى هو ان يجاب قائل الكلمة

القبيحة بمثلها من غير ان يعتدى فاذا قال اخزاك اللَّه يقول، اخزاك اللَّه. ثم ذكر العفو، فقال: فَمَنْ عَفا يعنى عن ظلمه وَ أَصْلَحَ بالعفو بينه و بين ظالمه، فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ. و فى الخبر اذا كان يوم القيمة نادى مناد: من كان له اجر على اللَّه فليقم، قال: فيقوم عنق كثير، قال: فيقال ما اجركم على اللَّه، قال: فيقولون نحن الذين عفونا عمن ظلمنا و ذلك قوله عز و جل: فَمَنْ عَفا وَ أَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، فيقال لهم: ادخلوا الجنة باذن اللَّه. و قال صلى اللَّه عليه و آله و سلم: ما زاد عبد بعفو الا عزا، و قال (ص): من سرّه ان يشرف له البنيان او ترفع له الدرجات فليعف عمن ظلمه، و ليصل من قطعه و ليعط من حرمه.

إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ. هذا راجع الى السيئة الاولى. قال ابن عباس: يعنى الذين يبدئون بالظلم.

قوله: وَ لَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ اى بعد ظلم الظالم، اياه فَأُولئِكَ يعنى المنتصرين، ما عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ. بعقوبة و مؤاخذة و ملام.

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ، اى يبدئون بالظلم وَ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يعملون فيها بالمعاصى، اى: يطلبون فيها ما ليس لهم بحق، أُولئِكَ لَهُمْ، عَذابٌ أَلِيمٌ.

وَ لَمَنْ صَبَرَ وَ غَفَرَ اى صبر على مظلمة و لم يقتصّ و لم ينتصر و تجاوز عنه، إِنَّ ذلِكَ الصبر و المغفرة لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ. عزم الامور جدها و حقيقتها تقول عزمت عليك، اى: امرتك امرا جدا، و العزيمة و الصريمة الرأى الجد، و قوله: فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ، اى: جد الامر.

و فى الخبر عن رسول اللَّه (ص) فى بعض الاحكام عزمة من عزمات ربى و العازم قريب من الحالف و تقول عزمت على الامر اذا اجمعت عليه جدّك و صدق له قصدك.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ، بالخذلان، فَما لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ، اى: ما له احد يلى هدايته بعد اضلال اللَّه اياه و خذلانه، وَ تَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذابَ يوم القيمة يَقُولُونَ هَلْ إِلى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ. اى: هل الى رجعة الى الدنيا من حيلة فنؤمن بك.

وَ تَراهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْها اى: يساقون اليها. انّث العذاب حملا على المعنى و هو النار خاشِعِينَ اى: ساكتين متواضعين، مِنَ الذُّلِّ و الخزى، يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ اى بعين ضعيفة و طرف ساقط من الذل. و الطرف: العين، و

اصله مصدر، فلم يجمع و قيل معناه: من طرف خفى النظر. اى: يسارقون النظر الى النار من الفزع لا يملئون منها اعينهم فينظرون اليها ببعض ابصارهم و قيل: الطرف الخفي عين القلب، اى: ينظرون الى النار بقلوبهم لانهم يحشرون عميا، وَ قالَ الَّذِينَ آمَنُوا، فى الاية اضمار، يعنى: و قال الذين آمنوا، يوم القيمة اذا عاينوا المشركين على هذه الحالة، إِنَّ الْخاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بان صاروا الى النار، وَ أَهْلِيهِمْ: اى خسروا اهليهم فى الجنة اذ صاروا لغيرهم، أَلا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذابٍ مُقِيمٍ. دائم لا يزول عنهم.

وَ ما كانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِياءَ، من اقرباء، يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ اى يمنعونهم من عذاب اللَّه، وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ سَبِيلٍ. طريق الى الوصول الى الحق فى الدنيا و الجنة فى العقبى قد انسد عليهم طريق الخير.

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ بالايمان و الطاعة، مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ و هو يوم القيمة. و قيل يوم الموت، لا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ اى: لا يرده اللَّه، و قيل معناه يوم من اللَّه لا يقدر احد على رده و دفعه، ما لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ، الملجأ هاهنا هو الوزر فى سورة القيامة، و المناص فى سورة ص، وَ ما لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ. منكر يغير ما حل بكم من العذاب.

فَإِنْ أَعْرَضُوا عن الايمان، فَما أَرْسَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً هذا كقوله: وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ، و لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ، و قيل: ما ارسلناك عليهم حفيظا، تحفظهم على الايمان و تمنعهم من الكفر، إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلاغُ اى ليس عليك الا تبليغ الرسالة، و قد فعلت و هذا قبل ان امر بالقتال، وَ إِنَّا إِذا أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً، نعمة و خصبا و سعة، فَرِحَ بِها اى: بطر لاجلها و زهى اعجابا بها، فلم يشكر من ازلّها و اسداها، وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ محنة و قحط و ضيق، بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ اى: بسبب معاصيهم عقوبة لها، فَإِنَّ الْإِنْسانَ كَفُورٌ. هذا من كفران النعمة، اى يسخط من قضاء اللَّه و لم يره عقوبة و قيل ينسى و يجحد باول شدة جميع ما سلف من النعم. و يحتمل انه خاص و المراد به الكفر باللّه سبحانه و لهذا ذكر بلفظ المبالغة ثم عظّم نفسه عز و جل فقال: لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ، المعنى: فان لم يستجيبوا لك فاعرض عنهم و اعبد اللَّه الذى له ملك السماوات و الارض له التصرف فيهما بما يريد يَخْلُقُ ما يَشاءُ من غير اعتراض عليه، يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً فلا يكون له ولد ذكر. و فى الخبر: ان من يمن المرأة تبكيرها بالانثى قبل الذكر، و ذلك لان اللَّه

عز و جل بدأ بالاناث، فقال: يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ. فلا تكون له انثى.
أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْراناً وَ إِناثاً اى: يجمع له بينهما فيولد له الذكور و الاناث.
معنى هذا التزويج التصنيف و الازواج الاصناف، كقوله عز و جل: مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ اى من كل صنف حسن.
قال مجاهد: هو ان تلد المراة غلاما ثم جارية ثم غلاما ثم جارية و قال ابن الحنيفة: تلد توأما غلاما و جارية و العرب تقول هؤلاء ولد فلان شطرة اذا كانوا بنين و بنات: وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً. فلا تلد و لا يولد له. قيل: هذه الاية خاصة فى الانبياء، يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ يعنى لوطا لم يولد له ذكر انما ولد له ابنتان، وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ. ابراهيم (ع)، لم يولد له انثى، كان له اولاد ذكور أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْراناً وَ إِناثاً، محمد (ص) ولد له بنون و بنات، وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً عيسى و يحيى كانا عقيمين لم يولد لهما ولد و قيل هذا على وجه التمثيل، و الاية عامة فى حق كافة الناس.
و عن عائشة قالت: قال رسول اللَّه (ص): ان اولادكم هبة اللَّه لكم، يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ، و اموالهم لكم اذا احتجتم اليها و قيل معنى الاية يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً: و يهب لمن يشاء الدنيا وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ الآخرة. أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْراناً وَ إِناثاً، الدنيا و الآخرة، وَ يَجْعَلُ مَنْ يَشاءُ عَقِيماً لا دنيا و لا عقبى، إِنَّهُ عَلِيمٌ بمصالح العباد، قَدِيرٌ، قادر على الكمال.
وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً، سبب نزول اين آيت آن بود كه: جهودان گفتند: اى محمد تو دعوى نبوت ميكنى، مى‌گويى پيغامبرم و فرستاده اللَّه بخلق، هيچ با اللَّه سخن گويى و در وى نگرى چنان كه موسى باللَّه سخن گفت و در اللَّه مينگريست؟ و تا ترا با اللَّه اين كلام و اين نظر نبود، چنان كه موسى را بود با او، ما بتو ايمان نياريم. مصطفى (ص) فرمود: لم ينظر موسى الى اللَّه، حديث نظر مكنيد در حق موسى، كه موسى اللَّه را نديد، سخن شنيد و لكن گوينده را نديد. رب العالمين بر وفق اين سخن وى، اين آيت فرستاد: قوله تعالى: وَ ما كانَ لِبَشَرٍ، هرگز هيچ بشر را نبود پيش از تو اى محمد كه اللَّه با وى سخن گفتى مگر از سه گونه: اما وحيا يوحى اليه او فى المنام او بالهام، و رؤيا الانبياء وحى. يك وجه آنست كه با نمودن در خواب يا افكندن در دل، و بيشترين وحى

پیغامبران پیش از مصطفی (ص) از این دو وجه بوده، یا الهام یا رؤیا. گفته‌اند، که داود (ع) بالهام حق جل جلاله زبور بدانست تا از حفظ بنوشت، اما پیغمبران مرسل که سیصد و سیزده‌اند ایشان فرشته‌ای را دیدند، یا آواز فرشته شنیدند، یا کلام حق از پس پرده شنیدند. و روی ان النبی (ص) قال: من الانبیاء من یسمع الصوت فیکون بذلك نبیا و منهم من ینفث فی اذنه و قلبه فیکون بذلك نبیا و انّ جبرئیل، یأتینی فیکلمنی کما یکلم احدکم صاحبه.

هشام بن عروة عن ابیه عن عایشه: انّ الحرث بن هشام، سأل رسول اللّه (ص): کیف یأتیك الوحی فقال احیانا یأتینی مثل صلصلة الجرس و هو اشده علی، فیفصم عنی و قد وعیت عنه ما قال، و احیانا یتمثل لی الملك رجلا، فیکلمنی فاعی ما یقول، قالت عائشة: و لقد رأیته ینزل علیه الوحی من الیوم الشدید البرد، فیفصم عنه و ان جبینه، لیتفصد عرقا.

وجه دیگر سخن گفتن اللّه است، با بشر از پس پرده، چنان که با موسی (ع) گفت، کلّمه و بینهما حجاب من نار، موسی از حق بی‌واسطه سخن شنید، حجاب در میان و رؤیت نه. و مصطفی (ص) شب معراج از حق جل جلاله سخن شنید بی‌واسطه و حق را دید بی‌حجاب، و مؤمنان فردای قیامت در بهشت حق را جل جلاله ببینند بی‌حجاب، و سخن وی شنوند بی‌واسطه. وجه سوم آنست که فرمود: أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا امّا جبرئیل او غیره من الملائکة فیوحی ذلك الرسول الی المرسل الیه، باذن اللّه ما یشاء اللّه. ارسال رسول یك قسم نهاد از اقسام کلام یعنی که رسول فرستد تا پیغام رساند بدستوری و فرمان وی، چنان که جبرئیل را فرستاد بمحمد (ص) تا پیغام اللّه بگزارد و محمد (ص) را فرستاد بخلق تا پیغام اللّه برسانید. اللّه با جبرئیل فرمود و جبرئیل با محمد (ص) گفت و محمد با خلق گفت: قرأ نافع او یرسل برفع اللام علی الاستیناف تقدیره او هو یرسل رسولا فیوحی ساکنة الیاء، و قرأ الآخرون او یرسل بنصب اللام، فَيُوحِيَ، بنصب الیاء عطفا علی محل الوحی، لان معناه، و ما کان لبشر ان یکلمه اللّه الا ان یوحی الیه، او یرسل رسولا إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ. یدبر ما یرید.

وَ كَذٰلِكَ، یعنی و کما اوحینا الی سائر رسلنا أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا، الروح هاهنا الوحی و الکتاب سمی روحا لانه حیاة القلوب کما ان الارواح حیاة الاجساد، ما کنت تدری یعنی قبل الوحی فی اربعین سنة، مَا الْكِتابُ وَ

لَا شرايع الْإِيمانُ و معالمه، يعنى لو لا اصطفاؤنا اياك بالايمان و الكتاب و الرسالة، ما كُنْتَ تَدْرِي، قال محمد بن اسحاق بن خزيمة: الايمان فى هذا الموضع الصلاة كقوله: وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ، و اهل الاصول على ان الانبياء (ع) كانوا مؤمنين قبل الوحى و كان النبى (ص)، يعبد اللَّه قبل الوحى على دين ابراهيم، و لم يتبين له شرايع دينه، وَ لكِنْ جَعَلْناهُ نُوراً الهاء راجعة الى الكتاب لانه الاصل و الايمان، فرع، و الكتاب دليل على الايمان، و معنى جعلناه: الزمناه و رسمناه. و ليس الجعل الخلق، و قوله: فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ، ليس معناه جعل الخلق، انما معنى الكلام، صيرناه، نَهْدِي بِهِ، اى: نرشد بالكتاب، مَنْ نَشاءُ مِنْ عِبادِنا وَ إِنَّكَ لَتَهْدِي، اى لتدعو إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ. يعنى الاسلام، هدى اللَّه الارشاد و هدى الرسول الدعوة. صِراطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ خلقا و ملكا، الا، كلمة تذكرة لتبصرة او تنبيه لحجة، إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ. اى: امور الخلائق فى الآخرة، فيجزيهم باعمالهم. هذا وعيد بالجحيم و وعد بالجنة و النعيم. قال بعض السلف: احترق مصحف فلم يبق الا قوله: أَلا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ.

النوبة الثالثة

قوله تعالى: فَما أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتاعُ الْحَياةِ الدُّنْيا وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى... الاية، مفهوم آيت آنست كه: ايمان راست و توكل درست، كسى را بود كه در جمله احوال اعتماد بر ضمان اللَّه كند و نظام كار و راستى حال خود، از عنايت و رعايت اللَّه جويد، نه از دنيا و متاع دنيا، كه اين دنيا پلى گذشتنى است و بساطى در نوشتنى و منزلى كه بناكام مى‌بايد گذاشت و عمر عزيز سرمايه‌اى كه بى‌مراد، مى درباید باخت. پس سزاى بنده آنست كه از اين آلايش دنيا كرانه گيرد و روى بآرايش دين نهد، تا فردا داغ خسار، برخسار خود نبيند و در هاويه حرمان و خسران نيفتد.

و فى الخبر: من جعل الهموم هما واحدا كفاه اللَّه كل هم، و من تشعبت به الهموم لم يال اللَّه فى اى واد اهلكه.

دنيا همه پراكندگى است و گسستگى، بايستهاى گوناگون و انديشه‌هاء رنگارنگ، هر كه اين پراكندگى و اين بايستهاى بيهوده، ار دل بيرون كند و بدلى صافى و سينه‌اى خالى و همتى عالى روى بقبله حق نهد، و جز درگاه او پناه خود نسازد، رب العزة همه اندوه وى، كفايت كند و از هر چه ترسد او را ايمن گرداند، و راهش بخود نزديك كند.

ای درویش، اول این کار، زهر است و آخر، نوش، بدایت این راه بعد است، و نهایت راه حلقه قرب در گوش، و گر مثالی خواهی بشنو وصف الحال بو بکر شبلی قدس الله روحه: پیش از آنکه قدم در کوی طریقت نهاد، میر سیه پوشان بغداد بود، عادت داشت که دزدیده بمجلس جنید رفتی، ای من غلام آنکه دزدیده در این کوی سری دارد. روزی بر زبان جنید برفت که: اگر همه بت‌پرستان و ناکسان عالم را بفردوس اعلی فرود آورند، هنوز حق کرم خود نگزارده است. شبلی از جای برجست، نعره‌زنان و جامه‌دران و گفت منم میر سیه‌پوشان و از ناکسی خویش، خروشان، چه کویی مرا پذیرد؟ در این حال جنید گفت: ای جوانمرد، بمراسلت موسی و هارون، چندین سال فرعون مدبر را میخواند تا بپذیرد، اگر بیابد سوخته‌ای موحد که بپای خود آید و درو زارد چون که نپذیرد. شبلی در کار آمد و هر چه داشت از ضیاع و اسباب و اموال، پاك در باخت و مجرد بایستاد، آن گه گفت: ای شیخ مرا چه باید کرد؟ گفت ترا در بازار باید شد و دریوزه باید کرد.

هم چنان کرد تا چنان گشت که کس بوی چیزی نداد، پس جنید تازیانه‌ای بوی داد و گفت در این سردابه شو و دل را، با اندوه و درد دین پرداز و چشم را بآب حسرت و ندامت سپار، و هر گه، که جز حق در خاطرت گذر کند، باین تازیانه اندامهای خویش، در هم شکن.

شبلی سه سال در آن سردابه، آب حسرت از دیدگان همی ریخت و بر روزگار گذشته دریغ و تحسر همی خورد و زینهار همی خواست، بعد از سه سال، سکری در وی پدید آمد، همچون مستان، واله و سرگردان از آن سردابه بیرون آمد، کاردی بدست گرفت و در بغداد همی گشت و همی گفت: بجلال قدر حق که هر که نام دوست برد باین کارد، سرش از تن جدا کنم، آن خبر به جنید رسید، جنید گفت: او را شربتی داده‌اند و مست گشته، از مستی و بیخودی میگوید، چون با خود آید ساکن شود. یك سال در آن مقامش بداشتند، چون از آن مقام درگذشت، دامن خویش پر از شکر کرد و بگرد محلها میگشت و میگفت: هر که بگوید الله، دهانش پر از شکر کنم. پس عشق وی روی در خرابی نهاد، پیوسته در همه اوقات همی گفت: الله الله، تا روزی که جنید گفت: یا با بکر، اگر دوست غائب است این غیبت کردن چراست؟ و اگر حاضر است این گستاخی و ترك ادبی از

کجاست؟ سخن جنید او را ساکن کرد، پس جنید بفرمود تا او را بحمام بردند و موی چند ساله از سر وی فرو کردند، آن گه، دست وی گرفت و بمسجد شونیزیه برد، هشتاد و اند کس، از این جوانمردان طریقت و سلاطین حقیقت حاضر بودند. بو الحسین نوری و بو علی رودباری و سمنون محب و رویم بغدادی و جعفر خلدی و امثال ایشان.
جنید گفت: ای اصحاب و مشایخ، هر چه پیر ما سری سقطی قدس سره از ریاضت و مجاهدت از ما بدید، ما از این کودك بدیدیم، اگر اجازت فرمائید تا لباس بگرداند، باشد که برکات این لباس او را بر استقامت دین بدارد و اگر حق این لباس فرو نهد لباس، خود، از وی، داد خود بستاند.
جنید بر پای خاست و مرقع از سر خود برکشید و در گردن شبلی افکند.
ای جوانمرد، گوهر وصال او نه چیزیست که بدست هر دون همتی رسد، درّی است که جز در صندوق صدق صدیقان نیابند، عبهریست که جز در باغ راز و ناز دوستان نبینند، کسی را که این دولت در راه بود، اگر بهزار کوی فرو شود، آخر هر کوی بخود بربسته بیند، تا قبله وی، یکی گردد و مقصد وی یکی شود، یك دل و یك همت بود، کار از یك جای و حکم از یك در بیند. و الیه الاشارة بقوله: أَلا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ. منه الابتداء و الیه الانتهاء، قال اللّٰه تعالی: وَ أَنَّ إِلى رَبِّكَ الْمُنْتَهى، وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقى.